

Univerzita Karlova, Filosofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Eliška Boumová

Argumentace v konfesijních polemikách mezi Jednotou
bratrskou a jezuitu na začátku 17. století

Argumentation in confessional polemics between the Unity of the
Brethren and Jesuits at the beginning of the 17th century

Vedoucí práce:

Mgr. Alena Andrlová Fidlerová, Ph.D.

2015

Ráda bych poděkovala především své vedoucí bakalářské práce Mgr. Aleně Andrlové Fidlerové, Ph.D. za její trpělivost a ochotu při vedení práce a také za cenné připomínky, které mi ukazovaly nové pohledy na zpracovávané téma.

Také bych ráda poděkovala pracovníkům Lobkowiczských sbírek za jejich vstřícnost při získávání kopií kompletního textu Ctibora Kotvy.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne:

Podpis:

Abstrakt:

Práce se zabývá analýzou dvou textů z počátku 17. Století. Jedná se o spis člena Jednoty bratrské Matouše Konečného *Pravda vítězí* a protibratrský spis Ctibora Kotvy z Freyfeldu *Mumraj sbornické pravdy vymaškaranej*. Práce na základě stylové a diskursivní analýzy sleduje podobnost i odlišnost argumentace obou textů autorů pocházejících ze stejného jazykového ale odlišného konfesijního a do jisté míry i kulturního prostředí.

Klíčová slova:

Polemika, persvazivní funkční styl, analýza diskursu, Jednota bratrská, jezuité.

Abstract:

The thesis deals with an analysis of two texts from the beginning of the 17th century. Specifically, it pays attention to a treatise of Matouš Konečný, a member of Unity of the Brethren, *Pravda vítězí* and an anti-brethren treatise of Ctibor Kotva from Freyfeld *Mumraj sbornické pravdy vymaškaranej*. Based on style and discourse analysis, the work follows similarities and differences of argumentation of both texts of authors coming from the same language but different confessional, and into a certain degree also cultural, background.

Keywords:

Polemic, persuasive functional style, discourse analysis, Unity of the Brethren, Jesuits.

Obsah

1	Úvod	7
2	Obecné rysy polemiky a přístupy ke zkoumaným textům	8
2.1	Polemika.....	8
2.1.1	Polemika a evropský kontext.....	8
2.1.2	Polemika a České země	9
2.1.3	Polemika jako komunikační akt.....	11
2.1.4	Argument a argumentace	12
2.2	Rétorika, stylistika a analýza diskursu	13
2.2.1	Rétorika.....	13
2.2.2	Stylistika	14
2.2.3	Analýza diskursu.....	16
3	Historický kontext	19
3.1	Kontext náboženských polemik v raně novověkých Českých zemích	19
3.1.1	Jednota bratská a zdroje argumentů jejich oponentů	20
3.1.2	<i>Pravda vítězí</i> , <i>Mumraj</i> a jejich hodnocení	24
3.2	Evropský kontext - Vývoj vzdělávacího systému během reformace jako formující předpoklad tvorby argumentační polemiky a pojem kontroverzní teologie	25
3.2.1	Rétorika v 16. a 17. století ve vzdělávacích systémech.....	25
3.2.2	Kontroverzní teologie	27
4	Analýza.....	29
4.1	Popis tisků	29
4.1.1	<i>Pravda vítězí</i>	29
4.1.2	<i>Mumraj</i>	32
4.1.3	Projevy variet jazyka a stylové úrovně	33
4.2	Analýza textů polemik	34
4.2.1	Transkripční pravidla	34
4.2.2	Transkribovaná předmluva <i>Pravdy vítězí</i>	36
4.2.3	Transkribovaná předmluva <i>Mumraje</i>	40
4.2.4	Způsob vedení polemik a prostředky argumentace	42
5	Zhodnocení	56
6	Závěr.....	59
7	Seznam literatury.....	62
7.1	Analyzované prameny.....	62

7.2	Ostatní zmiňované prameny.....	62
7.3	Sekundární literatura	63
7.4	Kompendia a databáze	66

1 Úvod

V této práci budeme srovnávat dva české konfesijně polemické spisy ze začátku 17. století. Oba texty jsou součástí jednoho rozsáhlého sporu mezi katolickou církví a Jednotou bratrskou, pocházejí ze stejné doby, ale vycházejí z odlišného konfesního a do jisté míry i kulturního prostředí.

Námi zkoumané polemické texty *Pravda vítězí*¹ od Matouše Konečného a *Mumraj Zbornické pravdy vymaškařenej*² dosud nevyšly v kritické edici. Byla jim již věnována pozornost badatelů. Z církevně historického pohledu se jimi zabýval Albert Kubišta ve své disertaci.³ Matouši Konečnému a jeho dílu se částečně věnoval i Alexandr Stich. Ve svém příspěvku o *Matouši Konečném a jeho „Kazateli domovním“*⁴ se zmiňuje o Konečného polemickém spisu. V současnosti se osobností Matouše Konečného zabývá Jiří Just,⁵ Ctibor Kotva je nadále mimo badatelský zájem.

Na úvod si vymezíme pojem polemika. Seznámíme se také s historickým kontextem. Budeme zkoumat a porovnávat způsoby a prostředky argumentace, srovnáme jazykový styl obou textů. Cílem naší práce bude zhodnotit výstavbu spisů, které oslovovaly svou dostupností v době již rozšířeného knihtisku relativně široké publikum, a tak budeme sledovat, jestli oba texty užívají stejných prostředků k jeho ovlivňování. Argumentační strategie porovnáme pomocí metody analýzy diskursu a budeme zjišťovat, jestli se v textech objevují manipulativní postupy. Předpokládáme, že přístupy obou stran budou odlišné, už jen z důvodu autoritativní nerovnosti, kterou jednotlivé věrouky měly. Jednota bratrská rozhodně nebyla rovnocenným diskusním

¹ KONEČNÝ, Matouš: *Pravda vítězí. To gest, Odpověď přímá, na Spis hánlivý, proti Jednotě Bratrské i proti jiným Církvím Evangelistickým, z rozličných psání prvnějších, jakž Šturmových, tak i jiných, v nově Léta, 1613 shromážděný, a pokoutně vydáný, od nějakého utrhače a ruhače pravdy Evangelium Krystova*. Kralice 1614, Knihopis č. K04283. Podle databáze Knihotisku se dochovala řada exemplářů v Česku i v zahraničí. Pracujeme s exemplářem z Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny v Praze. Je dostupný online: http://books.google.cz/books?id=YftgAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (březen 2015).

² KOTVA z Freyfeldu, Jan Ctibor: *Mumraj zbornické pravdy vymaškařenej. To jest: Sto nestydatých klamův, které starší zborníci pravdou zastřeli, odkrytejh a na světlo vyvedenejh*. Praha 1615, Knihopis č. K04362. Podle databáze se dochovaly pouze tři exempláře, pracujeme s exemplářem ze Strahovského kláštera a z Roudnické Lobkowiczské knihovny.

³ KUBIŠTA, A.: *Die Kontroverstheologische Literatur in den Böhmischen Ländern an der Wende des 16. und 17. Jh.*, Disertační práce, Tübingen 2006.

⁴ STICH, A.: *Matouš Konečný a jeho Kazatel domovní*. In: *Východočeská a duchovní kultura v 18. století*, edd. V. Petrbock, R. Lunga, J. Tydlitát. Sborník příspěvků z konference konané 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou, Boskovice 1999. s. 228–240.

⁵ JUST, Jiří (ed.): „*Hned jsem k Vám dnes naschválí posílka svého vypravil*“, *Kněžská korespondence Jednoty Bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Archiv Matouše Konečného, svazek I., část 1. Praha: Scriptorium, 2011.

partnerem pro římsko-katolickou církev, ani v českých zemích nepožívala všeobecného respektu a uznání.

2 Obecné rysy polemiky a přístupy ke zkoumaným textům

2.1 Polemika

2.1.1 Polemika a evropský kontext

Polemika není jednoznačně vymezeným a zařazeným žánrem ani pojmem. H. Stauffer se o ní v *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* vyjadřuje takto: „Weder existiert <P.> als rhetorischer Fachbegriff, noch gibt es eine ausgebildete Lehre von ihr als Typus einer Redegattung.“⁶ Řada klasické rétoriky zabývajících se publikací s tímto pojmem sice pracuje, ale věnují se pouze rétorickým příkladům nebo historii. Z několika článků, které se o terminologické vymezení snaží, vyplývá, že ji můžeme nejlépe označit jako *techné* sporu s někým. Historicky jde o otevřený spor a ještě obecněji se dá pojmut jako vyjádření jakéhokoli nesouhlasu, aniž bychom měli vymezený systematický a historický rámec⁷.

Raně novověká Evropa v sobě spojovala vyvrcholení náboženských sporů, kontakt se západní i východní exotickou kulturou i řadu válečných konfliktů. Pro nesouhlasné až urážlivé projevy skýtalo toto období mnoho témat, nejprve se objevovaly tisky protižidovské, protiturecké, válečné atd.

Kontroverze mezi katolíky resp. římskou církví, a protestanty v západní Evropě neprobíhala formou přátelského dialogu. Po uzavření Augsburského míru zaplavily celé území nejrůznější tisky, ať už šlo o propagandistické letáky, odborné univerzitní texty, sbírky kázání, výklady víry nebo polemické spisy napadající přímo protivníka. Pro protestanty symbolizovala římská církev „děvku babylonskou“ pod vlivem papeže. Druhou stranou byla reformace chápána jako spojení starých, dávno již překonaných herezí a bludů. Spor byl hodnocen eschatologicky, a proto na sebe vázal množství emocí. Z rozšíření herezí bylo katolickou stranou usuzováno na

⁶ STAUFFER, H.: *Polemik*. In: UEDING, G. (ed.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, sv. 6, Tübingen 1992, sl. 1403.

⁷ Polemika je „útočně zahrocený názorový spor vedený ústně nebo tiskem; prudká výměna názorů“. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2009. s. 633.

poslední soud a konec světa, protestanti shledávali důkaz o tomtéž v šíření jezuitského řádu jako zástupu falešných proroků.⁸

Polemika mohla nabývat různých forem. Po rozšíření knihtisku v období humanismu v české terminologii mluvíme například o nástupu *letáků* a *traktátů*, i když tyto výrazy plně nevystihují německé pojmy *Flugblatt* a *Flugschrift*: „Die neu entstehenden Medien Flugblatt und Flugschrift dienen bald der kontroversen Artikulation von gesellschaftlichen und politischen Überzeugungen. [...] Im deutschem Sprachraum rücken die konfessionellen Streitigkeiten zwischen Katholiken und Protestanten sowie innerhalb des Protestantismus in den Vordergrund.“⁹ Stejně tak *pamflet* nebo *paskvil* jsou v češtině používány poměrně volně, v německé oblasti se pro podobné texty používá historický výraz *Spottschrift*.¹⁰

V počátcích barokní doby se spory vyostřovaly, narůstala i jejich frekvence a vyvíjela se kromě polemiky také apologetika, která spíše upevňovala přesvědčení slabých ve víře, než aby jako prvně zmiňovaná útočila na protistranu. Třicetiletá válka ovšem způsobila, že se i z teologických polemik stala politická záležitost, stěžejními již nebyly věroučné rozdíly, ale kdo na čí straně stál.¹¹ V Českých zemích ze společenskopolitických i faktických důvodů po bitvě na Bílé hoře umlká polemika docela.

2.1.2 Polemika a České země

Jak píše Albert Kubišta, konfesijní polemika je převážně pramenem tištěným s literární ambicí a persvazivním účinkem. Byla psána buď v jazyce přístupném širšímu okruhu lidí, nebo latinsky se zaměřením na vzdělané vrstvy, případně teology. Každopádně se vždy snažila ovlivnit široké veřejné mínění.¹²

Na našem území v raném novověku byla většina polemik vydávána v češtině či němčině. Základním rysem bývá slovní napadení protivníka, čili invektiva, a očekávání reakce. Protivník se stává společensky nebo morálně nepřijatelnou postavou, jsou zevšeobecňovány argumenty a bývá komoleno jméno napadané strany. Přitom se argumentující snaží povznést nad úroveň

⁸ Ke sporům mezi katolíky a protestanty více viz LAPLANCHE, F.: *Kontroversen und Dialoge zwischen Katholiken und Protestanten*. In: *Geschichte des Christentums* 8. *Die Zeit der Konfessionen (1520–1620/30)*. Ed. H. Smolinsky. Freiburg, 1992, s. 330–355.

⁹ STAUFFER, H.: *Polemik*. In: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, sv. 6, sl. 1406–1407.

¹⁰ SCHLEICH, S. P.: *Polemik*. In: *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft* 3. 2003, s. 117–120.

¹¹ STAUFFER, H.: *Polemik*. In: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, sv. 6, sl. 1403–1415.

¹² KUBIŠTA, A.: *Konfesijní polemika – málo využívaný pramen k dějinám konfesionalizace*. Opera Historica 11. České Budějovice, 2006, s. 389.

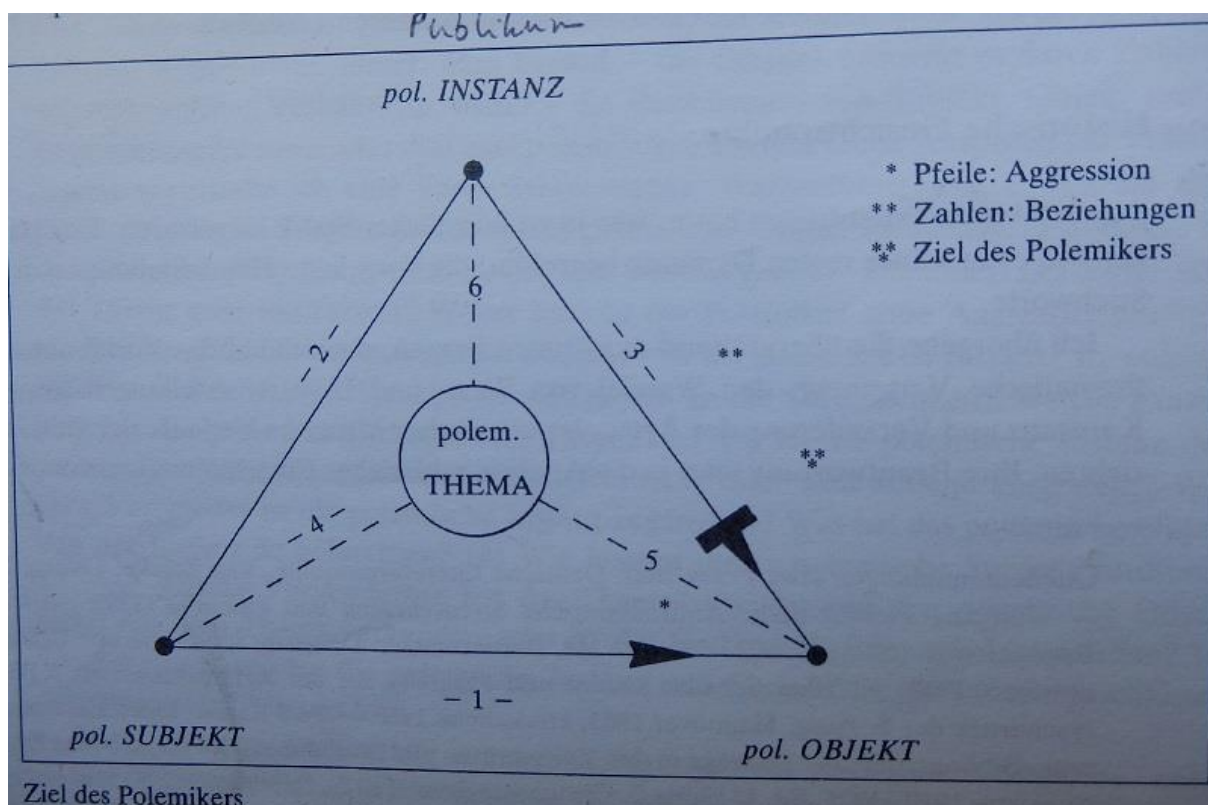
odsuzovaného a často se snaží vyvracet tvrzení protistrany na základě jejich vlastních slov. A tak se často dovídáme o původním textu zprostředkovaně právě z citovaných pasáží, které oponent napadá. Mluvíme o konfliktech, které rozhodně nebyly vedeny anonymně, a často se do nich zapojoval i širší okruh příznivců jednotlivých stran. Téma konfesijní polemiky bylo jistě zásadní, neboť v období reformace šlo o to, kdo je hoden spasení, a tak se autor stavěl na stranu správné víry za všechny, kteří tuto víru vyznávali.¹³

Existuje velmi zajímavý moment, na který při studiu polemik z našeho prostředí narazíme, zvláště u těch zaměřených proti Jednotě: „citace, jež na sebe vzájemně odkazují bez ohledu na konfesijní příslušnost (jezuitští autoři odkazují na luteránské polemiky a naopak).“¹⁴ Potřeba dobrého argumentu tedy vedla oponenty Jednoty, aby si za autoritu vzali bez problému názory strany, kterou jinak nerespektovali a vedli s ní jiné spory. Bratři spíše než polemiky vydávali obrany, zároveň se snažili cílit hlavně do svých řad a utvrzovat své členy ve víře.

¹³ Tamtéž, s. 393.

¹⁴ Tamtéž, s. 398: „Václav Šturm odkazuje ve svém prvním spisu proti Jednotě na luterské polemiky Johannese Heidenreicha, podobně luterán Jan Štelcar Želetavský chválí jezuitu Šturma za jeho spis.“

Jürgen Stenzel¹⁵ se pokusil pojmut polemiku obecně jako komunikační akt a bez ohledu na historické hledisko. Polemická situace se sice odehrává mezi dvěma aktéry, ale nejdůležitější nejsou střetávající se strany, nýbrž ta třetí (publikum), ke které je vlastně persvaze směřována a u které se projevuje míra efektivity argumentace i jednotlivých užitých forem. Cíl polemizujících je znázorněn na následujícím obrázku.

Téma musí být kontroverzní a projev je vždy agresivní a útočný nemusí však nutně obsahovat nadávky. U kritiky mluvíme o věčné agresi, na rozdíl od polemiky, v níž dominuje nevěčný styl. Občas můžeme pozorovat i rysy satiry. V prvé řadě je účelem zničení protivníka a jeho pozic, jde o boj o moc. Často je tento boj personalizován. Produktor uplatňuje pozitivní sebe prezentaci, která zároveň legitimizuje vlastní polemiku, volí pro sebe výhodné prostředky (figury, tropy, témata atd.), upozorňuje na to, jak zásadní téma obhajuje. Čím větší odezva u publika nastane, tím lépe, je potřeba jej získat na svou stranu. Na protivníkovi nesmí, jak se

¹⁵ STENZEL, J.: *Rhetorischer Manichäismus : Vorschläge zu einer Theorie der Polemik*. In: A. Schöne (ed.) *:Kontroversen alte und neue. Akten des VII. Internationalen Germanistenkongresses 1985*, sv. II, Tübingen 1986, s. 3–11.

česky říká, „zůstat chloupek suchý“, tematizuje se jeho jméno, vzhled, charakterové vlastnosti, sociální pozice, přátelé, chování, vyjadřování, intelektuální schopnosti atd. Stenzel vymezuje dvě metody, kterými se uplatňují uvedené praktiky – „Akzentuierung“ a „Unterstellung“, ¹⁶ tedy *zdůraznění* a *podsunutí*, ty se liší mírou pravdivosti.

2.1.4 Argument a argumentace

Vedení polemiky umožňuje argumentační složka komunikátu, je tedy žádoucí podívat se na pojem *argumentace* blíže. Ondřej Klein zkoumá pojetí argumentu v komunikaci a analyzuje především monologickou komunikační situaci, nastiňuje vývoj přístupu a propojení logiky a rétoriky v této oblasti.¹⁷ *Argumentace* vzniká „přenesením argumentu do komunikace, resp. popisem a studiem argumentu v komunikační situaci“.¹⁸ Za jednotky argumentace se „specifickými textovými funkcemi konkrétních výpovědí“ považuje *tezi* a ji podporující *argument* („uvádí důvod pro její platnost“). Text může obsahovat více argumentačních linií, tedy *tezí*, které mohou rozvíjet *tezi* hlavní, nebo stojí paralelně.¹⁹ „Argumentovaná“ část výpovědi (tedy ta klauze, jež se kryje s argumentem) významně determinuje či specifikuje komunikační funkci celé výpovědi. Zpravidla totiž zcela doplňuje či alespoň zpřesňuje komunikační kontext, nutný pro určení komunikační funkce. Stejně tak bude mít výpověď (ať už explicitně vyjádřená či extrahovaná zobecněním z více výpovědí) s funkcí argumentu k základní *tezi* textu důležitou úlohu při specifikaci komunikační funkce celého komunikátu.“²⁰ Podmínky pro vznik argumentace nastávají podle Kleina, pokud v komunikaci dochází ke „spornosti“ tvrzení, „pochybnosti“ o něm, tvrzení pro účastníky komunikace vykazuje „sníženou míru jistoty“, a tím je pokládáno za „méně přijatelné“, což v praxi znamená, že sdělení, kvůli kterému k potřebě argumentování došlo, si žádá vysvětlení, případně obhájení. A také je potřeba vzít v úvahu kompetenci/důvěryhodnost argumentujícího, to totiž může být rys, který vyvolává pochybnost, či mluví pro přijatelnost tvrzení. Produktor musí zároveň předjímat přístup adresáta, kdy a co může považovat za sporné a kdy a za jakých podmínek je nutné argumenty předložit. Podle čtyř typů signálů, jež Klein uvádí pro to, kdy v komunikaci vzniká

¹⁶ Autor polemiky zdůrazňuje jednání, vlastnosti nebo skutečnosti, které objekt polemiky nemůže popřít – to je objektivní. Podsunutí je soubor argumentů, které na ty objektivní argumenty navazují, ale ověřitelnost je sporná – to je neobjektivní. Zdůraznění může být v našem případě například: M ř. 24–27 (objektivně ověřitelné), Podsunutí např. M ř. 27 *Rouhavá Zborníků bezbožnost všemu světu známá* (to není objektivně doložitelná skutečnost).

¹⁷ KLEIN, O.: *Argumentace v komunikaci*. Praha: FFUK, 2007.

¹⁸ Tamtéž, s. 45.

¹⁹ Tamtéž, s. 47–59, 89.

²⁰ Tamtéž, s. 51.

potřeba užití argumentu, bude pro náš zkoumaný polemický materiál zřejmě nejpodstatnější situace, když tvrzení vyjadřuje „postoje hodnotící (i komparace), preferenční a emociální“ a „apelativní komunikační funkci“. ²¹ „Neznámé informace s platností faktu nebo s platností hypotetickou“ se uplatňují především v pro nás aktuálně nepodstatné vědecké oblasti komunikace. ²²

2.2 Rétorika, stylistika a analýza diskursu

V 60. let 20. století dochází ke komunikačně pragmatickému obratu v lingvistice, vznikla řada pomezích vědeckých disciplín a postupně se ustavoval také směr *analýzy diskursu*. V tomto období se jazykovědné přístupy soustředily mimo jiné na zpracování kontextu a pragmatiky, docházelo k rozšiřování interdisciplinárních vztahů a dosavadních lingvistických přístupů k teorii textu, a tím i k novému výkladu rétoriky a stylistiky.

N. E. Enkvist se ve svém příspěvku věnuje propojení a odlišnostem rétoriky, stylistiky a lingvistiky (textové i diskursu). Podle něj je tradiční lingvistika postavena víc na pravidlech než na principech, na nichž ovšem stojí první dvě disciplíny. Rétorika překračuje rámec relací ve větě a jevy jsou spíš vztahovány k referenčním poměrům v diskursu, ze kterých vyplývá efektivita komunikace. Stylistika pak zkoumá, jak vyplývá z článku, specificky užitý jazyk, který souvisí s druhem textu a situace. ²³

Tento přístup využijeme i k dalšímu představení výše zmiňovaných disciplín a budeme se blíže věnovat analýze diskursu. Pro naši práci je zajímavé sledovat, jak můžeme využít analýzu diskursu (AD) obohacenou o metody stylistiky a rétoriky.

2.2.1 Rétorika

Nejstarší, *klasická rétorika* ²⁴, byla původně „technikou“ nebo „uměním“ vytvářet persvazivní text podle určitých pravidel, a daného kontextu, zasahovala do širokého pole

²¹ Tamtéž, s. 61. 1a) neznámé informace platností faktu, 1b) neznámé informace s platností hypotetickou, 2) postoje, 3) apelativní komunikační funkce.

²² Tamtéž, s. 59–91.

²³ ENKVIST, N. E.: *Text and discourse linguistic, rhetoric, and stylistic*. In: *Discourse and literature*. Ed. T. A. van Dijk. Amsterdam, 1985, s. 11–38.

²⁴ KRAUS, J.: *Rétorika v evropské kultuře*. Praha, 1998. Srov. van DIJK, Teun A.: *Introduction*. In: *Discourse and literature*, ed. T. A. van Dijk. Amsterdam, 1985, s. 3–10.

produkce jazykových projevů, a tak ji H. F. Plett²⁵ definuje jako vědu o diskursu („science of discourse“). Rétorika jako taková je zároveň označována za první přístup k jazykovému projevu v jeho komplexní formě. Zahrnovala totiž nejen schopnost ovládnout jazyk z hlediska gramatických struktur a lexika, ale zabývala se také adekvátností a efektivitou využití jazykových prostředků pro danou situaci, postavením produktora – sdělení – recipienta, v zásadě pragmatikou řečnického projevu a později i psaného textu.

Tato disciplína došla velkých změn a z oboru odsouvaného do pozadí kvůli direktivnímu, vyumělkovanému a povrchnímu charakteru se ve 20. století transformovala do *moderní rétoriky*. Původní zaměření na produkci textu se přeneslo na „posluchače/ čtenáře“ a normativní princip byl nahrazen generativním, jež není ovládán omezujícími předpisy, ale zaměřuje se na chápání rétorických jevů, jak je to jen možné. I když se vědecká rétorika vrací k tradičním postupům jako k heuristické bázi, pro analýzu využívá všech rovin jazyka, pracuje s textem jako s diskursem, který zahrnuje dimenzi *syntaktickou*, *pragmatickou* a *sémantickou*, v nichž se realizují jednotlivé figury a tropy. Dalším základem je pak zkoumání *odchylek* od „standardního“ jazyka. Při klasifikaci tropů a figur užívá Plett klasických pojmů, ale dochází k závěru, že se objevuje i mnoho nových/ nepojmenovaných prostředků. Řadí je do jednotlivých jazykových rovin, zároveň určuje, jak porušují pravidla neutrálního jazyka nebo jaké syntagmatické jevy se na daném místě uplatňují.²⁶

Tradiční fáze tvorby rétorického projevu vycházející z antických ciceronských tradic jsou označovány takto: *inventio* (vyhledávání nosných argumentů) – *dispositio* (uspořádávání argumentů) – *elocutio* (formulování textu – jak „odít“ argumenty pomocí jazykových prostředků tropů, figur) – *memoria* (jak si projev zapamatovat) – *pronuntiatio* (strategie úspěšného přednesu včetně práce s hlasem, gesty a pohybem). *Elocutio* tedy poskytuje základ pro jazykovědné a literární teorie stylu, v návaznosti na moderní lingvistiku hovoří Plett o *rétorické stylistice*.²⁷

2.2.2 Stylistika

Stylistikou můžeme označit nauku o stylu, tedy o tom, jak se utváření komunikátu mění podle okolností, např. dobových, situačního rámce a autorství.²⁸ Přístupů k textu a stylu je

²⁵ PLETT, H. F.: *Rhetoric*. In: *Discourse and literature*. Ed. T. A. van Dijk. Amsterdam, 1985, s. 59.

²⁶ Tamtéž, s. 62–75.

²⁷ Tamtéž, s. 60–62.

²⁸ LEECH, G.: *Stylistics*. In: *Discourse and literature*. Ed. T. A. van Dijk. Amsterdam, 1985, s. 39, 45.

v současné lingvistice celá řada, my se budeme držet pojetí *Současné stylistiky*²⁹, T. A. van Dijka a G. Leech a jejich propojení Stylistiky s AD, nebo Alexandra Sticha a jeho vymezení publicistického stylu. Inspirativní je pro koncept naší práce právě přístup dvou zmiňovaných zahraničních autorů, kteří stylistiku dávají do kontextu s rétorikou a text nebo komunikát považují za komplexní diskurs: „But its [modern stylistics] history is also shaped by the rhetorical study of artful, effective or persuasive 'figures of speech' that were defined in the elocutio component of rhetoric.“³⁰

Jednou z možností by bylo zařadit zkoumané texty do metodologické oblasti stylistiky *diachronní*,³¹ avšak rozsah této práce nám neumožňuje provést srovnání se staršími nebo mladšími texty. Budeme se ale zabývat *komunikační situací* a vzájemnými vztahy partnerů. Zařadíme zkoumané texty z hlediska *objektivních stylů*³² ke konkrétní funkčně–stylové příslušnosti.³³

2.2.2.1 Publicistický styl

Alexandr Stich se ve svém příspěvku věnovaném jinému Konečného dílu zmiňuje o *Pravdě vítězí* takto: „Pozoruhodnou položkou spisování M. Konečného je polemická (v novodobé terminologii publicistická) *Pravda vítězí*.“³⁴ Obdobně uvažuje o stylové příslušnosti tisku Albert Kubišta ve své disertaci, avšak uvádí ke svému hodnocení i pár důvodů z pragmatické a formální stránky textu.³⁵

Další úvahy o funkčně stylové příslušnosti obou textů nenalzáme.

Podle *Současné stylistiky* můžeme hovořit o funkčním stylu publicistickém s *informativní* a *persvazivní* funkcí. Termín *persvazivní styl* uvádí Alexandr Stich jako výstižnější než

²⁹ ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E.: *Současná stylistika*. Praha: NLN, 2008.

³⁰ van DIJK, T. A. (ed.): *Discourse and Literature*. Amsterdam 1985, s. 1.

³¹ JELÍNEK, M.: *Stylistika*. ESČ 2002, s. 464.

³² JELÍNEK, M.: *Objektivní styly*. ESČ 2002, s. 453–454.

³³ K teorii funkčních stylů viz *Současná stylistika* (2008, s. 93–105).

³⁴ STICH, A.: *Matouš Konečný a jeho Kazatel domovní*. In: V. Petrbok; R. Lunga ; J. Tydlitát (edd.): *Východočeská a duchovní kultura v 18. století: sborník příspěvků z konference konané 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*, Boskovice 1999, s. 230.

³⁵ KUBIŠTA, A., Tübingen 2006, s. 461. „Der Text ist viel selbsbewusster und apodiktischer als noch die Schriften der Brüder vor 1609. Es handelt sich eher um eine publizistische Schrift als einen theologischen Text, obwohl Konečný seine entscheidenden Behauptungen mit einer Menge von Zitaten aus der Kralitzer Bibel belegt, zu denen es keine Verweise auf die Bibelstellen in Form längerer Marginalien gibt, sondern die Bibelzitate werden in einem modernen Anmerkungsapparat unter Nutzung von Zeichen des Typs †, ΦΓ u. ä. im Text und am Seitenrand untergebracht.“

publicistický vzhledem k textům produkovaným před vznikem moderních médií a publicistiky, jak ji známe dnes.³⁶

Důležitým rysem publicistického stylu, jak jej chápe Stich, je „rys slohové výstavby, který [...] spočívá v tom, že je v ní [skupině jazykových projevů] jazykový materiál volen a uspořádán tak, aby nejen obsah sdělení, ale přímo i jazykové ztvárnění textu působilo na adresáta, aby na něho vykonávalo jistý tlak, regulovalo jeho mínění i cítění ve směru, který autor projevu předem zamýšlel [...] – tyto jazykové projevy jsou tedy nástrojem vytváření mínění [...]“. ³⁷ Z našeho hlediska je proto podstatné podívat se blíže na publicistický rastr (*autor – sdělení – adresát*) a jeho prostředky, a to v návaznosti na kontext, ve kterém byly oba polemické spisy vytvořeny.

Nově se z publicistického stylu vyčleňuje *argumentační* funkční styl, neboli styl analytický (informace jsou analyzované, komentované a hodnocené). Sem patří polemika, která se vyznačuje funkcí persvazivní, získávací, ovlivňovací a formativní: „Debata a polemika představují konfrontaci různých stanovisek, názorů a pohledů, v případě polemiky pak ostře vyhrocené, protichůdné argumenty.“³⁸

2.2.3 Analýza diskursu

Analýza diskursu (AD) neboli textu a všeho, co se k němu váže v komunikační situaci, je široké pole přístupů k textu.³⁹ Zahrnuje nejen *jazyk, komunikaci, interakci*, ale také *společnost a kulturu*. Jedná se o komplexní fenomén propojující několik společenskovedních disciplín věnujících se *studiím diskursu*. V obecném pojetí diskursu můžeme hovořit o jakémkoli sociologicky, psychologicky, pragmaticky a jinak vymezeném jazykovém projevu, jenž je z hlediska své manifestace chápán skrze své *funkční rysy* jako *komunikační akt*⁴⁰. Ať už se jedná o psaný text nebo o projev mluvený, vždy je zkoumán s celým kontextem a může být podroben analýze jednotek kterékoli jazykové roviny. *Pragmatika* je z důvodu svého přístupu k textu, který chápe jako produkovaný s nějakým záměrem a ovlivňující recipienta, zařazována jako subdisciplína AD. Van Dijk rozděluje tři přístupy k diskursu v rámci multidisciplinarity: A) zájem o diskurs sám o sobě na základě struktur textu a řeči; B) studium diskursu a

³⁶ STICH, A.: *Problematika publicistického funkčního stylu a jeho konfrontační studia v rámci slovanských jazyků*. In: *Stylistické studie I*. ÚJČ: Praha 1974, s. 42, 53.

³⁷ Tamtéž, s. 35.

³⁸ *Současná stylistika*. 2008, s. 266–268.

³⁹ K rozdílnému označování pojmu „diskurs“ viz KLEIN, O. 2007, s. 16/pozn. 11.

⁴⁰ V originálu je užito „Communication event“, nikoli „speech act“ (mluvní akt). van DIJK, T. A.: *The Study of Discourse*. In: *Discourse as Structure and Process*. London, 1997, s. 1.

komunikace jako poznávání; C) zaměření se na sociální struktury a kulturu.⁴¹ AD je prezentována nikoli jako metoda, ale jako samostatná disciplína propojující metody různých humanitních oblastí.⁴²

2.2.3.1 CDA a Manipulace

CDA (*Critical Discourse Analysis*) je specifickou AD, zabývá se persvazivními jazykovými projevy. Ve snaze o objektivní zkoumání předpokladů, které často vedou k ovlivňování recipienta nebo publika v pro něj negativním slova smyslu (produktor se snaží působit ve svůj prospěch a bez ohledu na recipienta, často v jeho neprospěch, recipient si totiž neuvědomuje skrytý smysl sdělení), hledá právě ty rysy a specifické situační kontexty jazyka, které jsou pro daný „nátlakový“/„manipulační“ prostředek typické. Do zkoumání se začleňuje „politický“ a „morální“ aspekt projevu a „zneužití moci“.⁴³ Často se takto zkoumají texty nebo verbální projevy ve veřejném prostoru, resp. v masmédiích.⁴⁴

Pro naši práci je zajímavé podívat se blíže na pojem *manipulace*. Tou se myslí komunikační a interakční praktiky, které manipulátor používá k ovládnutí určitého okruhu lidí, nežádá se tak děje proti jejich vůli a zájmům. Dochází ke zneužívání moci, resp. nadřazenosti často s nelegitimním rámcem (např. získávání mediální převahy pomocí mediálního obrazu), vždy ve prospěch manipulujícího. Zásadní přitom je ovlivnit mínění, tedy mysl ovládaných.⁴⁵ Nicméně je třeba si uvědomit, že prostředky manipulace jsou závislé na kontextu komunikační situace, společenském a kulturním nastavení, emocionálním rozpoložení, na míře schopnosti odolat manipulaci, atd. Často jsou užity jazykové prostředky, které za jiných okolností vůbec nemusí mít manipulativní charakter, a ne každé ovlivňování mínění můžeme označit za manipulaci. Zmíníme některé rysy, na které van Dijk upozorňuje v náčrtu, jenž se nám jeví jako nosný příklad, jak analyzovat silně persvazivní text, jako jsou oba polemické tisky.

- *Overall interaction strategies*
 - Positive self-presentation
 - Negative other-presentation

⁴¹ Tamtéž, s. 24: „triangle of discourse – cognition – society“.

⁴² Tamtéž, s. 1–34.

⁴³ van DIJK, T. A.: *The Study of Discourse*. In: *Discoourse as Structure and Process*. London, 1997, s. 22–23.

⁴⁴ van Dijk se zabývá např. politickými projevy, které se týkají válečných situací, teroru nebo extremistických skupin. Viz *The Discourse and Power*. New York, 2008.

⁴⁵ Tamtéž, s. 212–213.

- *Macro speech act implying Our ,good‘ acts and Their ,bad‘ acts, e.g., accusation, defence*
- *Semantic macrostructures: topic selection*
 - (De-)emphasize negative/positive topics about Us/Them.
- *Local speech acts implementing and sustaining the global ones, e.g., statements that prove accusations*
- *Local meanings Our/Their positive/negative actions*
 - Give many/few details
 - Be general/specific
 - Be vague/precise
 - Be explicit/implicit
 - etc.
- *Lexicon: Select positive words for Us, negative words for Them*
- *Local syntax*
 - Active vs. passive sentences, nominalizations: (de)emphasize Our/Their positive/negative agency, responsibility
- *Rhetorical figures*
 - Hyperboles vs. euphemisms for positive/negative meanings
 - Metonymies and metaphors emphasizing Our/Their positive/negative properties
- *Expressions: sounds and visuals*
 - Emphasize (loud, etc.; large, bold, etc.) positive/negative meanings
 - (first, last: top, bottom, etc.) positive/negative meanings⁴⁶

Po analýze textů polemik dosadíme do výše uvedených okruhů zjištěná data a zhodnotíme, jaké prostředky se v jednotlivých okruzích užívají. Bude nás zajímat, jestli texty formálně odpovídají navržené struktuře manipulace.

⁴⁶ Tamtéž, s. 226–231.

3 Historický kontext

3.1 Kontext náboženských polemik v raně novověkých Českých zemích

Texty Konečného a Kotvy vrcholí vzájemný polemický boj mezi Jednotou bratrskou a katolickou církví v Čechách. Podobné spisy k tomuto tématu vycházely u nás od počátku 16. století. Po bělohorských událostech se pokračování přeneslo mezi příslušníky Jednoty bratrské (včetně Jana Amose Komenského) a luterány do exilu. V českém prostředí stojí za zmínku humanista Mikuláš Konáč z Hodíšťkova, který v dialogu napadá oddělení Jednoty od obou v Čechách působících církví,⁴⁷ nebo spis mnicha Jana Vodňanského.⁴⁸ Reakce na cizí kritické texty se ze strany Jednoty objevují až v pozdějším období.⁴⁹

Kromě tzv. sporu s Habrovanskými se objevovaly rozepře také mezi utrakvisty a významnými členy Jednoty, tou dobou v zastoupení Jana Augusty, nebo pak s Vojtěchem z Pernštejna. Na řadu z nich a nejvíce na ten poslední zmiňovaný se odkazují i oba naše zkoumané spisy. Jednota bratrská se často hájila proti označení „valdenští“ či „pikharti“, kterým byli Bratři v podstatě vyloučení z tehdejší společnosti. Tématy sporů byly otázky praktické víry i teologického rázu.⁵⁰ Za nejvýznamnější epochu potřeby intenzivní obrany Jednoty můžeme označit období, kdy si polemické spisy „vyměňovali“ Bratři s jezuitou Václavem Šturmem. Jeho spisy vycházely mezi lety 1582 a 1595, byly shrnutím i rozšířením dosavadní argumentace proti Jednotě. Paralelně vydával vlastní i přeložené texty Václav Brosius. Oba autoři zemřeli roku 1601, avšak některé jejich texty se v první třetině 17. století objevily znovu. A to roku 1613 v podobě souboru několika traktátů zaměřených proti všem nekatolíkům v zemi. Pravděpodobně vyšel z podnětu pražského arcibiskupa Jana Lohelia.⁵¹

⁴⁷ *Dialogus*, Knihopis č. K04273.

⁴⁸ z VODŇAN, J.: *Proti bludným a potupeným Artikelům pikhartským*, Knihopis č. K03483.

⁴⁹ KUBIŠTA, A., disertace, s. 66–68.

⁵⁰ Tamtéž, s. 87–93.

⁵¹ Jan Lohelius (1549 - 1622) byl člen premonstrátského řádu, od r. 1612 pražský arcibiskup, zastávce rozhodného rekatolizačního postupu. Viz CHRIST, Günther: Lohelius. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Dostupné online: <http://daten.digital-sammlungen.de/0001/bsb00016333/images/index.html?seite=136> (březen 2015); srov. Konečný s. 6: „však když se od nějakého Řeholníka hnulo a zase znovu vzkřísilo“.

Konvolut⁵² obsahoval dřívější Laetův výtah ze Šturmova *Srovnání*⁵³ a pravděpodobně Brosiův spisek, který pod názvem *Koule Danielova*⁵⁴ vyšel pod pseudonymem Vitolid Poskok. Do současnosti se zřejmě nedochoval žádný exemplář konvolutu z roku 1613. Podrobný popis najdeme u J. T. Müllera, který o něm pojednal ve své *Geschichte der Böhmischen Brüder*,⁵⁵ a v bratrské reakci *Pravda vítězí*.⁵⁶

3.1.1 Jednota bratrská a zdroje argumentů jejích oponentů

Jednota bratrská – čeští Bratři – se objevuje v českých dějinách kolem roku 1457. Postavila se mimo utrakvisty a katolíky. Je řazena k radikálnímu reformačnímu proudu, a to pro volbu svých vlastních biskupů a zaměření se na Bibli jako na jediný závazný kodex, podle kterého se má křesťansky žijící člověk řídit.⁵⁷

Většina argumentů proti Jednotě hodnotí už samotný její vznik jako rozporuplný. Často je napadána „vrtkavost“ v jejích názorech. Za zakladatele je označován Řehoř Krajčí, údajně synovec Jana Rokycany, který ale v té době vedl utrakvistickou církev. Rokycana doporučil skupině laiků, která se kolem něj scházela, studium spisů Petra Chelčického. A zde se vzalo spojení bratrské věrouky s těmito dvěma jmény na začátku jejího působení.

Jednota vznikla spojením několika skupin na sobě nezávislých. Nejpozději v roce 1460 došlo v Kunvaldu k usnesení, které ustavilo základ víry, tím mělo být pouze Písmo a všechny ostatní spisy a traktáty měly být vyloučeny. V těchto letech se objevily také první konflikty s královskou mocí. Bratři totiž údajně odmítli nauku o transsubstanciaci, dále nevěřili v posvěcování špatným knězem (mravně nespolehlivým podle Viklefova učení) a zavrhlí přísahu. Roku 1467 se bratrské shromáždění rozhodlo pro definitivní oddělení od římské i utrakvistické církve a po vzoru apoštolů losem zvolili z laiků tři kněží. Michal ze Žamberka se zřejmě nechal vysvětit ještě valdenským starším a pak přenesl svěcení na ty výše zmiňované tři

⁵² Tak tento soubor tisků označuje A. Kubišta, nevíme ale, jestli šlo o souborné vydání textů nebo o jedinečný exemplář k sobě svázaných textů se stejným tématem. Pokud by platila druhá možnost, naskytá se otázka, jak se k němu Konečný dostal. Některé texty, kterým oponuje *Pravda vítězí*, je možné označit za deperdita, jiné pravděpodobně za znovu vytištěné starší spisy.

⁵³ ŠTURM, V.: *Krátký spis o jednotě Bratří Waldenských jestliže z Boha jest*. Knihopis č. K16008. „Nedochoval se žádný exemplář. *Krátký spis* vydal poprvé v roce 1585 Lukáš Laetus, podruhé vyšel v roce 1613 na podnět pražského arcibiskupa Jana Lohelia.“ JUST 2011, s. 266. ŠTURM, V.: *Srovnání víry a Učení Bratří starších*. Knihopis č. K16009.

⁵⁴ BROSIUS, V. (Vitolid Poskok): *Koule Danielova*. Knihopis č. K01302.

⁵⁵ MÜLLER, J. Th., *Geschichte der Böhmischen Brüder*, sv. III. Herrnhut 1931, s. 218 – 219.

⁵⁶ A. Kubišta se v disertaci věnuje všem textům, které konvolut citují.

⁵⁷ Informace k dějinám Jednoty bratrské čerpáme z: MOLNÁR, A.: *Boleslavští bratři*. Praha 1952. ŘÍČAN, R.: *Dějiny Jednoty bratrské*. Kalich: Praha 1957.

Bratry. Nejasnost kolem pokračování apoštolské linie pak bude důležitý moment, který budou Bratřím vyčítat jednotlivé církve i po 200 letech existence této vyhraněné náboženské skupiny. V první čtvrtině 16. století už se objevuje první spojování s valdenskými či „pikharty“. Na začátku 16. století začínají Bratři hojně působit v Mladé Boleslavi, odkud pochází označení „Boleslavští Bratři“.

V zásahu proti Jednotě byl důležitý tzv. Svatojakubský mandát z července 1508 (obnoven 1602), který byl zapsán v Čechách – nikoli na Moravě – do desek zemských. Tím se stal zemským zákonem a bylo jím požadováno uzavření bratrských sborů, zákaz scházení členů Jednoty a spálení jejich knih. Kněží se pak měli přidat na stranu utrakvistickou nebo katolickou. Za obhajování Jednoty jim hrozil soud. Tento mandát platil až do roku 1609, avšak pokud byli Bratři tolerováni na jednotlivých panstvích, moc se jich nedotýkal. Nelehká existence je utvrzovala ve vyvolenosti, a to v paralele k pronásledování prvních křesťanů.

V době nástupu Ferdinanda I. na trůn je již tato malá reformační církev celkem stabilní, opírá se o knihy Lukáše Pražského, Jana Černého a Vavřince Krasonického. Díky kontaktům s evropskými humanisty i Lutherem měli přehled o evropské reformaci, a tak začali těchto vědomostí využívat k obraně své věrouky. Protože však ideálem byla „čistá apoštolská prostota“, odmítali Lutherův apel na studium biblických jazyků a vyšší vzdělání vůbec.⁵⁸

Po smrti Lukáše Pražského na konci 20. let 16. století začala Jednota vystupovat z izolace, začala se otevírat vyššímu vzdělání, širšímu okruhu lidí a evropské reformaci. Vytvořila také bratrskou konfesi, která vyšla tiskem česky a pak také ve Wittenberku německy.⁵⁹ Bratři se snažili o uznání plnoprávné reformační církve a podporu šlechty. Důležitou postavou, kterou musíme zmínit v souvislosti s tímto obratem, byl biskup Jan Augusta.

Představení Jednoty odeslali svou konfesi císaři Ferdinandovi, ale ani on, ani český sněm o několik let později nesouhlasili s jejím projednáním. Bratrská šlechta se postavila do opozice vůči panovníkovi. Rok 1547 proto v důsledku porážky českého stavovského odboje znamenal ztráty na majetku hlavně pro její členy. Po obnovení mandátu byli zatčeni Jan Augusta a Jakub Bílek. A působení Jednoty se přesunulo na Moravu do Přerova a Ivančic, pak do Slezska a Polska.⁶⁰

Polovina 16. století byla pro Jednotu také složitým obdobím, její biskup Augusta byl stále vězněn na Křivoklátě a ani po vynucených náboženských disputacích s jezuitou nebyl z vězení propuštěn. Na svobodu se dostal až v roce 1564 a jeho návrat vyvolal spor s Jednotou, která si

⁵⁸ UHLÍŘOVÁ, Jana: *Vzdělání – charakteristický fenomén Jednoty bratrské*. 2009. In: *Unitatis Fratrum: Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén*. Ed. M. Wernisch. Praha: Mlýn, 2009 s. 98.

⁵⁹ VD 16 č. C 4825; 4830; 4831; 4832; ZV 22730.

⁶⁰ BIDLO, J.: *Jednota bratrská v prvním vyhnanství I-IV*, Praha, 1900-1932.

prošla určitým vývojem, a také spor s jednou z jejích současných hlavních postav – Janem Blahoslavem. Blahoslav napsal několik obranných spisů, ve kterých vysvětloval, proč Jednota trvá na své samostatnosti, Augusta naopak usiloval o spojení s utrakvisty.

Za nejpodstatnější část díla Jana Blahoslava je považována příprava vydání velkého bratrského kancionálu a především nový překlad Nového Zákona se zřetelem k původnímu řeckému textu. Kritika bratrského kancionálu Václavem Šturmem byla také jedním článkem v řetězu polemických spisů, které předcházely našim zkoumaným textům.

V roce 1575 došlo k sepsání České konfese,⁶¹ což bylo společné vyznání nekatolíků v Čechách, na jehož vypracování se podíleli jak novoutrakvisté, tak Bratří. Jednotlivé části této konfese vycházely z Konfese augsburské,⁶² ale věroučné otázky reformační teologie, které vedly k vnitroevanglickým střetům v Německu, byly vynechány.⁶³

Česká konfese nikdy nebyla panovníkem oficiálně přijata. Od 60. let nabývá na významu jezuitský řád, od 80. let probíhá v Království českém systematické obsazování vrcholných úřadů katolíky, a tak byl roku 1599 dosazen Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic na pozici nejvyššího kancléře. Avšak poměry se podařilo částečně změnit. Díky vydání Rudolfova majestátu roku 1609 se zástupci Jednoty v početném zastoupení dostali do dolní konzistoře, která byla předána do správy zpět stavům. V této době je nejvýraznějším bratrským seniorem Matouš Konečný.

Konfese i Majestát byly stěžejními dobovými dokumenty, o které se opíraly argumenty Jednoty bratrské. Ale ani po vydání Majestátu nedošlo uvnitř evangelického tábora k naprosté shodě a na Moravě museli Bratří čelit stále silnějšímu rekatolizačnímu tlaku olomouckého biskupa Františka z Ditrichštejna. Napětí v zemi vyvrcholilo tzv. II. pražskou defenestrací a otevřeným stavovským povstáním proti panovníkovi. Obnovené zřízení zemské r. 1627 (pro Moravu 1628) povolovalo v zemích už jen římsko-katolické náboženství.

3.1.1.1 Stěžejní historické osobnosti

V této kapitole zmiňujeme životopisná data zúčastněných osobností a to hlavně z důvodu přímých odkazů v rozebíraných polemických spisech.

⁶¹ HREJSA, F.: *Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912 s. 695-717, Edice: ŘÍČAN, R. a kol. (edd.): *Čtyři vyznání. Vyznání augsburské, bratrské, helvetské a české se čtyřmi vyznáními staré církve a se čtyřmi články pražskými*, Praha, 1951, s. 273-306.

⁶² *Konfessio Augustana* je dílem Philippa Melanchtona, byla předložena 1530 na říšském sněmu v Augsburgu císaři Karlu V.

⁶³ VOREL, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 300.

Václav Šturm (1533–1601) byl český jezuita. Většinu života působil na rožmberském panství. Údajně nebyl dobrým kazatelem, ale zasadil se o založení jezuitské koleje v Českém Krumlově. Za významnou je považována jeho literární činnost. „Žánr polemiky byl v této době podstatným a živým médiem celoevropského vyrovnávání se s faktem rozpadu starého světa spojeného jednou vírou [...]. Je příznačné, že do poloviny století proti sobě nestáli ani tak katolíci a utrakvisti či luteráni, nýbrž všichni proti jednotě bratrské, všemi chápáné jako nebezpečná a rozvratná sekta. Je proto logické, že také Václav Šturm obrátil své vynikající teologické i výrazové prostředky proti ní.“⁶⁴ Šturm často ve svých dílech používal formu umělého dialogu inspirovanou antickými díly, následně si ji osvojili i oponenti z řad Jednoty. Čerpal z bratrských knih a snažil se argument po argumentu rozbít všechny pro něj sporné body bratrské víry.⁶⁵

Václav Brosius († asi 1601) vystupuje také pod pseudonymem Vitolid Poskok. Dokladů jeho života máme velmi málo. Patřil ke katolickým spisovatelům 2. poloviny 16. století. Působil v Litomyšli, Sobotce a Jindřichově Hradci, kde se zasloužil o založení jezuitské koleje. Avšak nic nedokazuje, že by byl jezuita. Psal polemické traktáty i je překládal. Sám psal proti Jednotě bratrské několik polemických spisů, na které Jednota reagovala.⁶⁶

Matouš Konečný (asi 1569–1622)⁶⁷ studoval ve Wittenberku a po návratu působil v Třebíči. Stal se bratrským knězem a později biskupem s působností v Mladé Boleslavi, kde spravoval i bratrskou školu. Jeho literární činnost byla určována potřebami Jednoty. Nejprve byl pověřen, aby sepsal hlavní články náboženské věrouky, ale nikdy je nedokončil. Vydal několik spisů. Podle Koniášova *Klíče*⁶⁸ víme, že některé byly v době pobělohorské zakázanými knihami. Důležité pro pohled do vývoje bratrské společnosti byly Konečného postila *Kazatel domovní*, která měla inspirovat i Komenského,⁶⁹ a polemický spis *Pravda vítězí*.

⁶⁴ BEDŘICH, M.: *Václav Šturm*. A2, č. 45, 2006. Dostupné online: <http://www.advojka.cz/archiv/2006/45/vaclav-sturm> (duben 2015).

⁶⁵ JIREČEK, Josef: *Dějiny literatury české. Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku*. Sv. II. Praha, 1876, s. 273–278. Srov. *Ottův slovník naučný*. 24. díl, str. 817.

⁶⁶ KALINA, T.: *Václav Brož*, in: *Od pravěku k dnešku II*, Praha 1930, s. 428–444; JIREČEK, J.: *Rukověť sv. I*, s. 102–103; TUMPACH J., PODLAHA, A.: *Český slovník bohovědný II*, Praha 1916, str. 511.

⁶⁷ JUST, J.: *Kněžská korespondence*, s. 30. Srov. *Rukověť sv. I*, s. 383.

⁶⁸ KONIÁŠ, A.: *Clavis haeresim claudens et aperiens. Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající*. Knihopis č. K4286.

⁶⁹ *Lexikon české literatury* díl 2, sv. 2. Praha, 2000. s. 826.

Ctibor Kotva z Freyfeldu (asi 1585–1637)⁷⁰ se vzdělával u jezuitů v Praze a teologii vystudoval ve Štýrském Hradci. V době sepsání *Mumraje* byl děkanem ve Smečně na panství Jaroslava Bořity z Martinic. Intenzivně se podílel na rekatolizačních snahách, postupně působil jako kanovník v Olomouci a u sv. Víta v Praze. Za svědomité snažení o posílení katolické církve ve Frýdlantu a Rakovníce byl jmenován proboštem v Litoměřicích, dokonce byl kandidátem na post tamějšího biskupa.⁷¹ Pro kvalitu svých kázání, jak píše J. Vávra, „byl nazýván českým Ciceronem“.⁷²

3.1.2 *Pravda vítězí, Mumraj* a jejich hodnocení

Pravda vítězí je bratrským spisem časově spadajícím mezi Majestát a povstání, sepsal jej na podnět starších Jednoty bratrské a roku 1614 vydal Matouš Konečný jako oficiální odpověď Bratří na již zmiňovaný nedochovaný soubor spisů.

Jak se dovídáme z *Rukověti*, tento tisk způsobil pohoršení. Je sice primárně namířen proti katolickému traktátu, ale zároveň útočí na augšpurskou konfesi, její autory, články víry a církve. Kritikem *Pravdy vítězí* byl na luteránské straně Jáchym Ondřej Šlik, v dopise Václavu Budovcovi z Budova spis označuje za důkaz, že Jednota bratrská se ve víře neshoduje s luterány.⁷³

Na katolické straně vyšel obratem *Mumraj* Ctibora Kotvy. J. Vávra podotýká, že Kotvova „slova [...] neplynula z péra jemného“ a že tím svým hanlivým jazykem dal najevo „zuřivost“, s jakou bojoval proti Jednotě. Smyslem vydání i zvolení takovýchto jazykových prostředků bylo zřejmě odradit smečenské poddané od přízně k Bratřím.⁷⁴

⁷⁰ VÁVRA, J.: *Prelát český Jan Ctibor Kotva*. Časopis katolického duchovenstva 1901, s. 527–534, 591–598, srov. JIREČEK: *Rukověť* I, s. 399 – 400.

⁷¹ Údajně byl prvním, kdo seběhl po defenestraci do hradního příkopu a pomáhal místodržícím. Pro své ostré výroky byl dokonce vězněn až do bělohorských událostí. Poté měl být iniciátorem sundání plastik kalicha a Jiřího z Poděbrad z Týnského chrámu.

⁷² VÁVRA 1901, s. 533.

⁷³ JIREČEK, J.: *Rukověť* I, s. 384.

⁷⁴ Dobová reakce Bratří zněla: „že tu knížku nemohl psáti kněz, ale stupka (tj. trhan).“ VÁVRA, J., s. 532.

3.2 Evropský kontext - Vývoj vzdělávacího systému během reformace jako formující předpoklad tvorby argumentační polemiky a pojem kontroverzní teologie

Oba analyzované polemické texty spadají časově do období raného novověku, kulturně do přechodné fáze humanismu a baroka (období někdy bývá nazýváno *Späthumanismus*⁷⁵). Vliv na oba autory měl bezpochyby ještě humanistický vzdělávací systém, avšak 17. století, do kterého oba texty časově náleží, je již zcela pod vlivem barokního stylu.

Rétorika byla součástí trivie na univerzitách katolického i protestantského vyznání. Stejně tak se i na gymnáziích různé patronace vyučovala a procvičovala schopnost adekvátního vyjadřování.⁷⁶ Díky rozšíření světského vzdělání, knihtisku a vzhledem k neklidným časům v oblasti víry vznikly v raném novověku situace, které si vyžadovaly vznik nových, respektive obnovených *účelových forem* („Zweckformen“) v komunikaci, a tak na významu nabyla především k aktuálnímu dění se vztahující prozaická produkce - dopisy, projevy, dialogy, historiografie, ale také letáky nebo kázání.⁷⁷

3.2.1 Rétorika v 16. a 17. století ve vzdělávacích systémech.

Publikace Wilfrieda Barnera se sice zabývá především barokní rétorikou německou, ale její vliv měl nesporně silný dosah i v našich zemích. V šestnáctém i na počátku pro nás určujícího sedmnáctého století byly České země s německy mluvícími oblastmi spojené čilým obchodním i kulturním ruchem. Spojení českých zemí s říší rozvíjelo řadu faktorů, ať už to byla potřeba vojska pro účely omezení vlivu nekatolíků v Říši nebo vysoká úroveň vzdělání a kultury přicházející s místodržícím Ferdinandem Habsburským a později s císařem Rudolfem. Řada studentů odcházela na studia nebo „na zkušenou“ do německých zemí, a to bylo obvyklé napříč

⁷⁵ Tento pojem se objevuje v německé oblasti, viz WALTHER, Gerrit: *Humanismus und Konfession*. In: *Späthumanismus; Studien über das Ende einer kulturhistorischen Epoche*. Edd. N. Hammerstein, G. Walther. s.l.: Wallstein, 2000, s. 113–127. Pro tuto bakalářskou práci nám tento přístup připadá relevantní.

⁷⁶ BARNER, W.: *Barockrhetorik*. Tübingen, 2002, s. 241–448.

⁷⁷ Tamtéž, s. 70–85. Nepodařilo se nám v češtině najít odpovídající termín pro výraz *Zweckformen*, *účelové formy* používáme jako možné označení.

vyznáními. U příslušníků Jednoty bratrské se tak ovšem dělo až po Blahoslavově apelu na potřebu vyššího vzdělání,⁷⁸ kdy Bratří připustili důležitost formálního vzdělání.⁷⁹

Humanistické školy kladly důraz na studium jazyků a rétoriky. V zaalpské katolické oblasti byl průkopníkem například Erasmus Rotterdamský.⁸⁰ Protestant Johannes Sturm⁸¹ zase prosazoval ve své vzdělávací koncepci heslo *sapiens atque eloquens pietas*.⁸² Už Luther, stejně jako Melanchton, ve své snaze rozvíjet anticko-humanistickou tradici kladl důraz na vzdělání v *artes dicendi*, v němž se spojovala rétorika s dialektikou, u Luthera se k nim přidávala ještě *poetika*, kdežto u Melanchtona *latinská gramatika*.⁸³ Ve Sturmově koncepci byl kladen velký důraz na porozumění Písmu a vyjadřování se v mateřském jazyce.⁸⁴

Na univerzity se vrátilo *ars disputandi* – během konfesionalizace bylo pro reformačně smýšlející protestanty a pro na tradici lpící katolíky potřebné naučit se „odborně“ střetávat. Diskuse a argumentace čerpaly z technik klasické rétoriky a středověké scholastiky. Proto vycházely nejen polemické spisy nebo apologie, ale také různé letáky. Obě strany se snažily zaujmout publikum, a tak sahali autoři ústní i tištěné produkce k vtipným a satirickým prostředkům, v disputacích se navzájem „špičkovali“ nebo se „popotahovali“ pro ne zcela podstatné věci. Častými prostředky byly vtipy, epigramy nebo komolení jmen, tzv. *Spottnamen*.⁸⁵

3.2.1.1 Jezuitská rétorika.

Další velmi propracovaný vzdělávací systém prosazovali jezuité, neboť měli být vzdělanými humanisty s neochvějnou katolickou vírou, aby byli schopni „obrátit zbraň

⁷⁸ *Filipika proti Misomusům* (1567) in: VÁŠA, P. (ed.): *Jan Blahoslav. Pochodně zazřená. Výbor z díla*, Praha 1949, 335–346.

⁷⁹ Jednota dbala na vzdělávání nižšího stupně, děti se většinou učily doma nebo ve školách sboru. Důraz byl kladen na schopnost číst pro porozumění Písmu, ale protože univerzity nebyly zřízeny Kristem, byly odmítány jako marnost. Bratří kladli důraz na Písmo jako na životní normu, prvotní apoštolská církev měla být nejčistší, ještě prostá lidských prohršků. Viz URBÁNEK, R.: *Jednota bratrská a vyšší vzdělání až do doby Blahoslavovy*. Brno, 1923, s. 1–7.

⁸⁰ Apeloval na pečlivé studium tří biblických jazyků. Viz BAUER, B.: *Jesuitische ,ars rhetorica*. Frankfurt 1986, s. 54–56.

⁸¹ Johannes Sturm (1507–1589) byl německý protestantský reformátor pedagogiky, jeho přístup ovlivnil především gymnaziální vzdělávání. ZIEGLER, Th.: „Sturm, Johann“ in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 37, 1894, s. 21–38. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn118757598.html?anchor=adb> (březen 2015).

⁸² BARNER, W.: *Barockrhetorik*. Tübingen 2002, s. 259.

⁸³ Tamtéž, s. 260.

⁸⁴ Tamtéž, s. 275–281.

⁸⁵ Tamtéž, s. 393–407.

protivníka proti jemu samotnému“.⁸⁶ Vzdělávání bylo jejich stěžejním programem již od Ignáce z Loyoly.

V období mezi Tridentským koncilem⁸⁷ a epochou osvícenství byla *Societas Iesu* katolickým „komunikačním řádem“, stala se jakýmsi mluvčím katolické strany. „Péče o duši“, aby byla spasena, byl prvořadý úkol, kterého dosahovali jezuité především mluveným slovem. Osvojené rétorické umění bylo v jezuitském vzdělávacím systému považováno za předpokládaný stupeň společenské způsobilosti, schopné řečníky totiž potřeboval řád především pro upevnění potridentského vlivu katolické církve a pro misie v zámoří. Vyučování rétoriky bylo postaveno na humanistické latině a čerpalo z Erasma Rotterdamského, stěžejními učebnicemi vycházejícími z Cicerona a Quintilliána pak byly knihy Cypriana Soareze.⁸⁸

Základním modelem pro přesvědčování protivníků bylo spojení ciceronského ideálu řečníka v projevu a augustinovské katolické tradice v obsahu sdělení. Naproti tomu za zneužití rétorického umění bylo považováno uplatnění sofistických podvodných tvrzení a „klamných“, „zvuchných“ jazykových prostředků, které byly použity jen „na efekt“. Účelem bylo „obětí“ zachránit před nepřátelskými omyly a přivést je zpět k „pravé víře“.⁸⁹ Na Tridentském concilu se dokonce objevil pojem *orator ecclesiae* – řečník církve.⁹⁰ Nejen z Augustina byl dále adaptován model *docere – movere – delectare* (přesvědčit, dojmout a přetáhnout na svou stranu) nebo také možnost v zájmu porozumění přejít z latiny do vernakulárního jazyka.⁹¹

3.2.2 Kontroverzní teologie

Spojením polemických postupů a potřeby tyto polemiky teologicky podložit vznikla univerzitní disciplína zpravidla se nazývající *theologia polemica* nebo *theologia controversa*. Řešila věroučné rozdíly mezi jednotlivými církvemi a zároveň fungovala jako obrana křesťanství proti jiným náboženstvím. Období bojů a obran zaměřených proti jiným náboženským skupinám bylo několik, postupem času se vypracovala *Gerichtsrede* (soudní řeč, jak obžaloba, tak obhajoba), která měla odsuzovat ty, již se nedrželi „pravé víry“. Využívala hojně defenzivních prostředků, avšak jejím hlavním cílem bylo odmítnout nebo zničit ideového

⁸⁶ Tamtéž, s. 321–366.

⁸⁷ Zasedal 1545–1563, řešil problematiku protestantismu a nastavil pravidla pro katolickou reformaci.

⁸⁸ EYBL, F. M.: *Jesuitenrhetorik*. In: *Historischer Wörterbuch der Rhetorik*. Sv. 4., sl. 717–729.

⁸⁹ BAUER, B., s. 110–118.

⁹⁰ KUBIŠTA, A., disertace s. 123.

⁹¹ Tamtéž, s. 107/pozn. 64.

protivníka. V období raného křesťanství se církevní otcové snažili pomocí Písma usvědčit druhou stranu z nevědomosti nebo omylu, ale také ji zdiskreditovat morálně jako lháře, kteří falšují Písmo, rouhají se a budou zatraceni. To vše se také projevovalo v katolických polemikách v 16. a 17. století.⁹²

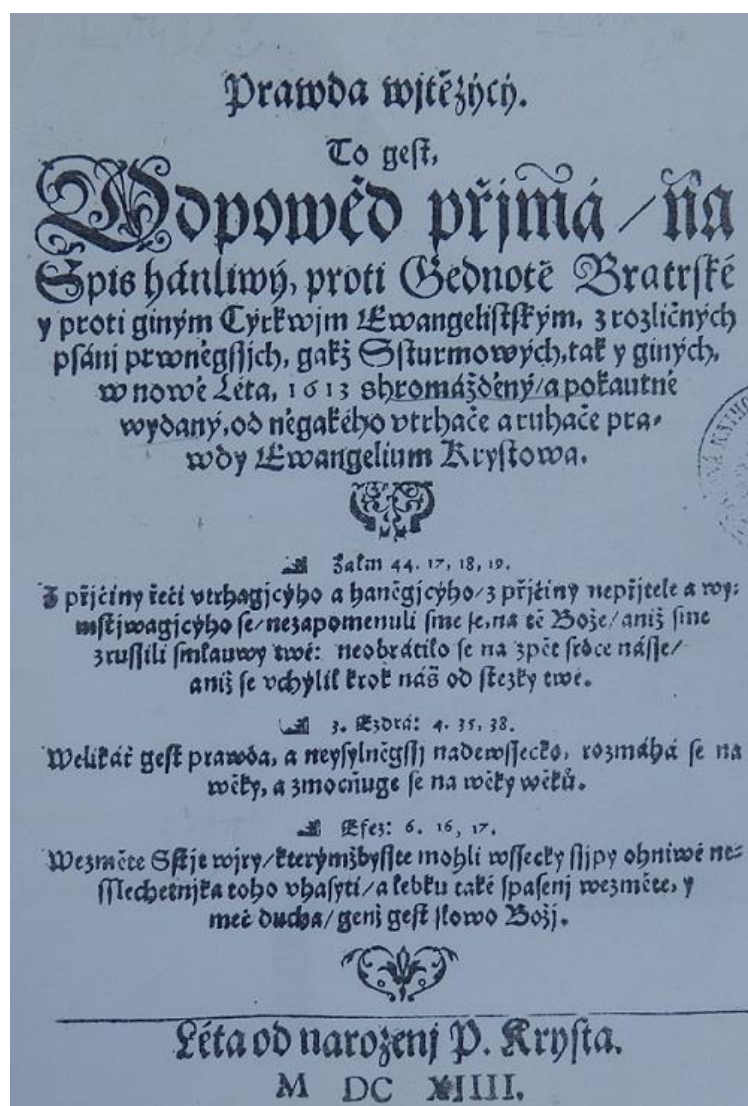
⁹² KÖPF, U.: *Kontroverstheologie*. In: *Historischer Wörterbuch der Rhetorik*. Sv. 4., sl. 1302–1307.

4 Analýza

V této části nejprve popíšeme oba tisky, pak se budeme věnovat předmluvám a ukázkám z obou spisů, které považujeme za stylově a také z hlediska AD nosné. Nechceme rozebírat náboženskou problematiku a rozdíly obou věrouk, ani není cílem naší práce vytvořit obsáhlé výčty úryvků rozebíraného textu. Pouze se na konkrétních příkladech budeme snažit vystihnout hlavní charakter komunikačních prostředků v textech užitých a srovnáme oba autorské přístupy. V další části naší práce pak navážeme zhodnocením získaného materiálu na pozadí teoretického rámce, který jsme si vytyčili v teoretické části.

4.1 Popis tisků

4.1.1 Pravda vítězí

Pravda vítězí. je rozsáhlý⁹³ raně novověký český tisk užívající bratrského pravopisu vyšel v nákladu 600 kusů.⁹⁴

Na titulní straně, jak vidíme na obrázku, se nachází obsáhlý titul, jeho „vysvětlující“ část plní obdobnou funkci jako perex v publicistickém stylu. Dozvídáme se nejdůležitější fakta o spisu včetně krátkého popisu protivníka. Poté následují tři biblické citáty s přesnými odkazy, jež obhajují potřebu vydání díla, mají zde funkci potvrzovací a intenzifikační. Slouží jako autoritativní podpora z Písma. Opakují se v nich slova z titulu *utrhače* – *utrhajícího* a *pravda*, která je zároveň popsána, jak ji

⁹³ 224 stran, kvartový formát.

⁹⁴ JUST, J.: *Kněžská korespondence*, s. 266.

pojímá Bible. Třetí citát můžeme vykládat jako apel mířící k publiku a zároveň metaforické ospravedlnění boje proti protivníkům.

V první ze tří částí, *Předmluvě ke čtenáři*⁹⁵, je jasně vymezen důvod sepsání textu. Autor se obrací ke čtenáři a oslovuje ho *upřímný a křesťanský čtenáři*. Již tímto „důvěrným“ oslovením je adresát (v našem případě zahrnuje celé publikum) postaven do pozice komunikačního partnera a je získávána jeho pozornost i přízeň, tím také nabývá návodu, jak dílo číst. Dále se zde uvádí kontext sporů, je popsán protivník, obhajován autorský postoj a k zakončení slouží modlitba s potvrzující formulí *Amen*. Autorský subjekt je podepsán jako *Starší kněží Jednoty bratrské*, můžeme to chápat jednak jako autoritativní záštitu, nebo jako prezentaci kolektivního postoje celé Jednoty a nebo také jako snahu vyhnout se perzekuci.

O předmluvě obecně můžeme říci, že „je v prvé řadě žánr svébytný a specifický svým funkčním zaměřením – s nímž vstupuje do literární komunikace –, přesto závislý na kontextu díla, které uvádí [...], jelikož celá řada předmluv je uvozena slovy *ad lectori* či *ad lectorem*, k čtenáři či k čtenářům, stávají se tak mostem mezi autorem, editorem či nakladatelem na straně jedné a čtenářem (potažmo posluchači) nebo mecenášem na straně druhé.“⁹⁶ Literatura zabývající se tématem předmluv rozlišuje několik typů, oba naše zkoumané texty odpovídají předmluvě „všeobecného typu“, která se obrací na všeobecné čtenářstvo a jen výjimečně jej specifikuje.⁹⁷ Jak je to v našem případě si ukážeme dále.

Předmluva *Pravdy vítězí* je mnohem více propracovaná než v *Mumraji*, strukturou připomíná kázání.

Spis je dále rozdělen do dvou částí. *První díl odpovědi*⁹⁸ reaguje přímo na *šest důvodů Šturmových, jimiž usiloval dovést, že Jednota bratrská z Boha není*. Hlavními kapitolami je text dále rozčleněn na dvě části po 6 a 10 vysvětleních, nejprve *Faleš jejich dokážeme*, poté *že Jednota naše z Boha jest [...] dostatečně dokážeme*.

⁹⁵ *Pravda vítězí* s. III.–VII.

⁹⁶ PIŠNA, Jan: *Čtenář 16. století v českých zemích*. Diplomová práce (2012), FF UK Praha, s. 42–45.

⁹⁷ BORITZKOVÁ, Marika: *Mecenáši Daniela Adama z Veleslavína*. Diplomová práce (2009), FF UK Praha, s. 45–47. K předmluvám obecně viz BOHATCOVÁ, Mirjam: *Předmluva v českých předbělohorských tiscích*, in: *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*. Ed. F. Šmahel. Praha 1970, s. 83–106.

⁹⁸ *Pravda vítězí* s. VIII.–CXXXIII.

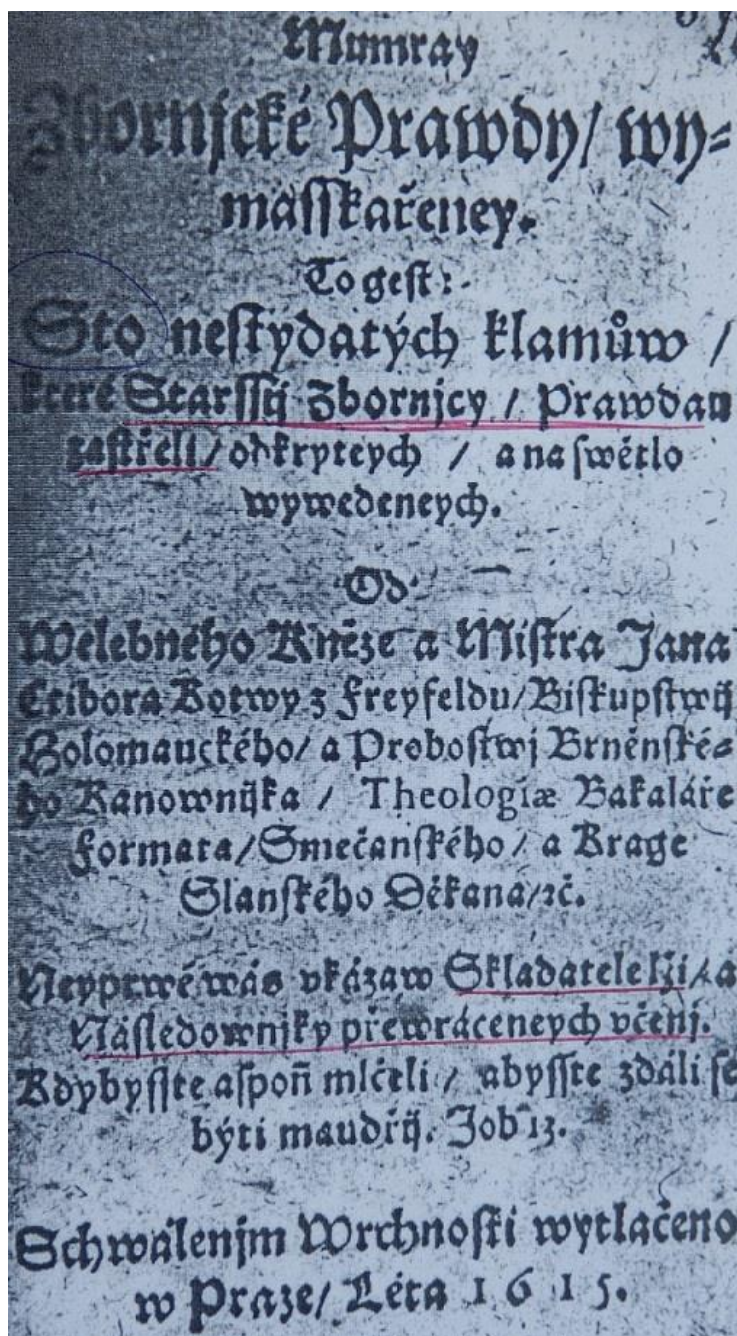
*Druhý díl odpovědi*⁹⁹ se dále zabývá tisky, které byly fyzicky připojeny ke znovu vydaným Šturmovým *šesti důvodům*, nazývány jsou *Přídavky*, a je jich také šest. Obě části jsou za účelem zdůraznění svého poslání a tematiky zakončeny modlitbami s formulí *Amen*.

Zakomponované citace jsou pečlivě označené margináliemi a jsou odděleny od ostatního textu odražením, k vymezení řádků, na nichž citát najdeme, je využito speciálních grafických značek.

⁹⁹ *Pravda vítězí* s. CXXXIV.–CCXXIII.

4.1.2 Mumraj

Mumraj je oproti *Pravdě* svým rozsahem mnohem menší¹⁰⁰ raně novověký český tisk užívající bratrského pravopisu.

předmluva v *Pravdě vítězí*.

Z titulu (viz obr.) opět jasně plyne účel vydání spisu i označení protivníků, jak je patrné z obrázku. Následuje jméno, minulé a soudobé funkce a vzdělání autora, tím je podpořena autorita textu samého. Dalším odstavcem jsou pomocí citace z Bible oslovení protivníci/adresáti, zároveň se ukazuje, jak o odpůrcích bude autor smýšlet v celém textu. Odkaz je méně přesný než u *Konečného*, zde se uvádí jen číslo knihy, ne konkrétní verše.

Dílo je rozčleněno do dvou částí. *Předmluva*¹⁰¹ je krátkým oslovením protivníků (*starší sborníci*¹⁰²) a adresátů (*mladší sborníci*¹⁰³), nastíněním důvodů, proč je spis psán, a jak bude autor postupovat. Nemá propracovanou strukturu, není výrazně epistolárního charakteru, jak bývá běžné, ani nepřipomíná kázání jako

¹⁰⁰ 91 (správně 95) stran, dvanáctkový formát.

¹⁰¹ *Mumraj* s. 3–10.

¹⁰² *Mumraj* s. 3.

¹⁰³ *Mumraj* s. 7.

Vlastní text je rozdělen na 10 kapitol po deseti *Klamech*, jak to předjímá titul. Závěr není z textu poslední kapitoly vyčleněn, ale můžeme ho rozpoznat na jejím konci,¹⁰⁴ jedná se opět o zhodnocení činu, který vykonala Jednota bratrská, když vydala *Pravdu vítězíci*. Uzavření textu: *Jste Starší Zborníci z Diábla, jakožto Otce vašich hrozných klamův, tedy z Boha nejste*, lze jako u Konečného označit za silné potvrzení názoru, který byl naznačen již na titulní straně, avšak ani tato část u Kotvy není zakončena modlitbou nebo formulí *Amen*.

Argumentační složka textu je vystavěna na chronologickém odkazování na stránky z bratrského tisku.

V *Mumraji* není užito marginálií, na jiné texty je nedůsledně odkazováno rovnou v textu. Někdy jsou přímé citáty zvýrazněny větším písmem.¹⁰⁵ Typografie je celkově méně propracovaná než v *Pravdě vítězíci*.

4.1.3 Projevy variet jazyka a stylové úrovně

V obou zkoumaných textech můžeme najít specifické jazykové jevy, které můžeme chápat pro daný spis příznakově.

Pravda vítězíci byla vytištěna v bratrské tiskárně a přidržuje se pravopisu Kralické bible. Z hláskoslovného hlediska shledáváme tyto rozdíly: v *Mumraji* nalézáme diftongizované *ý>ej*, a to jak v koncovkách (*vymaškařenej, odkrytejch, vydanejch, převrácenejch*), tak v základech slov (*pejchou, vejskáte*); dalším rysem odlišujícím oba spisy je diftongizace *ú>ou* na začátku slov, zatímco v *Mumraji* je běžnější *ou-* (*ouzké, oučastni, oumyslně*), v *Pravdě vítězíci* najdeme pouze variantu s *u-* (*umyslem*). Celkově se nám jeví, že Konečného spis je co do hláskoslovných změn konzervativnější. Tyto rozdíly můžeme přičítat vlivu nářečí, avšak spíše se zdá, že jde o rozlišení stylové. Jednota se zjevně snažila o posílení autority textu prostřednictvím uplatnění prostředků vyššího stylu. Otázkou zůstává, do jaké míry můžeme některé jazykové rysy přičítat autorskému stylu a do jaké míry jde o zásah korektora nebo sazeče.

¹⁰⁴ *Mumraj* s. 84–91.

¹⁰⁵ *Mumraj* s. 46/47.

4.2 Analýza textů polemik

4.2.1 Transkripční pravidla

Pro potřeby transkripce citací pasáží obou tisků se přidržujeme *Zásad transkripce českých textů z barokní doby* Josefa Vintra.¹⁰⁶ A konzultujeme s ediční poznámkou *Františku Nebeský, vyslanče přesmořský*.¹⁰⁷

Dále komentujeme naše řešení některých možných sporných jevů.

Text tištěný novogotickým písmem přepisujeme kurzivou, latinské termíny a citáty tištěné antikvou ponecháváme základním písmem.

Dodržujeme rozlišování **I** a **l** v *Pravdě vítězíci*. V *Mumraji* je užito jen **l**.¹⁰⁸ Distribuce **ů** ponecháváme.

Za číslicemi označujícími řadovou číslovku stránek doplňujeme tečku podle dnešního úzu.

Velká písmena ponecháváme. V *Pravdě vítězíci* jsou velká písmena u obecných jmen užívána významotvorně, zdůrazňují argumentaci, náboženské pojmy a odkazy na jedinečné jevy. Naopak v *Mumraji* pozorujeme tendenci uvádět většinu konkrétních s velkým písmenem, ale nedůsledně a zřejmě bez zdůrazňující funkce.

Interpunkci ponecháváme, jen sjednocujeme šikmice a commy na commy.

V průběhu analýzy uvádíme marginální bibliografické údaje z tisku pouze v pasáži o intertextových odkazech, protože pro nás v dalších částech není směrodatné, co přesně za prvotní text autor cituje. Speciální grafické značky určené k provázání citátů s margináliemi sjednocujeme na ↑.

V rozboru uvádíme paginaci v kulaté závorce za uvedenou ukázkou podle originálu *Pravdu vítězíci* římskými číslicemi, *Mumraj* arabskými. To nám také pomáhá od sebe na první pohled ukázky rozeznat.

Uvádíme transkripci předmluv *Pravdy vítězíci* a *Mumraje* pro jasnější odkazování k analyzovanému materiálu. To se pak děje příslušnými iniciálami názvu tisku (PV jako *Pravda vítězíci* a M jako *Mumraj*) a číslicí řádku. Číslování transkribovaných řádků předmluv

¹⁰⁶ VINTR, Josef: *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*. In: Listy filologické CXXI. 1998, 3–4, s. 341–346.

¹⁰⁷ FIDLEROVÁ, A. A. a kol. (edd.): *Františku Nebeský, vyslanče přesmořský*. Příbram, 2010, s. 221–232.

¹⁰⁸ K tématu konfesionalizace jazyka u nás viz VYKYPĚLOVÁ, Taťána, *K možností vytvoření konfesijně podmíněných variant spisovné češtiny v 16. století*. In: *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 54, 2008. s. 171–191.

používáme pouze pro účely této práce, neshoduje se s řádkováním v originále. Předmluvu *Pravdy vítězí* rozdělujeme pro lepší přehlednost odstavci na místech v původním tisku graficky znázorněných odsazením a ponecháváme oddělení citací od zbylého textu pomocí větší mezery.

4.2.2 Transkribovaná předmluva Pravdy vítězí

1 *Předmluva k čtenáři.*

2 *Pravá jest řeč Boží, (upřímný a křesťanský čtenáři) kterouž Prorok Izaiáš o lidech bouřlivých, a*
3 *pokoje Církevního i Politického nenávidících, vynesl: ↑Nemajít' žádného pokoje, (praví*
4 *Hospodin) bezbožní, ale jsou jako moře zbouřené, když se spokojiti nemůže, a jehož vody*
5 *vymítají nečistotu a bláto. Důvod toho patrný jest, při vydání nedávního času, spisu*
6 *nějakého bouřlivého, proti nám a Jednotě naší, i proti všechněm pod obojím, Svatého*
7 *Evangelium se věrně přidržejícím: v kterémž (kdožkoli jeho splácení a vydání autor byl) v tom*
8 *se ohlašuje, že krátký spis a neb výtah z Knihy D[oktora] Václava Šturma (kteráž prvé před lety*
9 *28. vydána byla) o Jednotě B[ratří] Valdenských znovu vydává, a jej na nás obrací.*

10 *Vydávaje pak ten spis proti nám, připojil k němu některé jiné, ne Šturmovy, ale své matlaniny,*
11 *a rozličné, čtení nehodné přídavky, o nichž však v tituli ani v Předmluvce žádné zmínky neučinil:*
12 *ješto slušelo aspoň slovem toho navrci, aby čtenář, z Titule porozuměti mohl o čem se v tom*
13 *spisu píše.*

14 *Měl světle oznámiti, že nejen proti Jednotě Bratrské krátký spis D[oktora] Šturma vydává a jej*
15 *lidem kom[m]enduje, ale že i proti těm kteříž se hlásají k Konfesi Augšpurské také nětco má, a*
16 *je napravití chce: Nadto, že i on sám k zastání a utvrzení svého náboženství, tajemství nějaká*
17 *neslýchaná přednáší.*

18 *Všeho toho pominul, a v samém Tituli proti nám čelícím, rozkoš svou měl, což však na upřímného*
19 *a rozumného člověka nepřisluší, ale na lidi pokryté a lstivé: Jakož pak sama věc o tom mluví:*
20 *Nebo ten spis, s titulem na větším díle se nesrovnává, poněvadž jednu věc sobě za Propositum*
21 *předložil, t. o šesti důvodech Šturmových mluvití: a těmi ani třetího dílu toho spisu nenaplniv,*
22 *jinými věcmi šestmi vycpává te[n] utrhavý svůj spisek. Dlouho chodil ten duch po místech*
23 *suchých za několiko let, a nenalezaje odpočinutí, vrátil se zase (mnohem jsa horší) do matlanin*
24 *Šturmových, odkudž prvé byl vypuzen <III> odpovědí náležitou, více než jednou.*

25 *Mrzelo toho ducha nepokojného, že od Boha a vrchností pobožných, porovnání o náboženství,*
26 *i pokoj obecný mezi Stranami v Království Českém i v jiných některých zemích, způsoben a*
27 *utvrzen: Protož se pokouší znovu těm věcem překážku činiti, je v nějakou pochybnost uvoditi, i*
28 *strany porovnané rotiti.*

29 *Z té příčiny nejen Bratří, ale všechny Církev Evangelistské, zlehčuje, potupuje, a všeho dobrého*
30 *odsuzuje, ne jiným bezpochyby umyslem, než aby pokojné znepokojil, a věci Církevní, na dobré*

31 *míře postavené v nové nějaké nesrozumění (co jest na něm) uvedl, lidi pobožné v důvěrnosti*
32 *spasitelné, v Krystu Pánu a jeho svatém slovu založené, zviklal, Artikule víry nejpřednější i*
33 *samo spasení v pochybnost uvořil: poněvadž i o víře a spasení přenevážně smí mluvíti, a věrné*
34 *Křesťanstvo kacírstvím všetečně ortelovati.*

35 *Podlé čehož ten spisovatel a vydavatel toho spisu na sobě dokázal, že jest z počtu lidí*
36 *bezbožných, nepokojných a bouřlivých, kteříž jako moře spokojiti se, ani v sobě, ani k jiným*
37 *nemohou. Ale co takoví vynášejí? Dí Prorok; Že nečistotu a bláto. V pravdě tak: nebo*
38 *↑ze zlého pokladu, zlé věci pocházejí, mezi jinými také, křivá svědectví, rouhání, lest,*
39 *nestydatost, pýcha, bláznovství, utrhaní etc. Tohož všeho v svém psání, ten spisu tohoto*
40 *spláceného vydavatel, dokazuje, když řeči křivé, nepravé, špinavé, srdce i uši stydlivé urážející*
41 *vynáší.*

42 *O všetečnosti nestoudná! kdo jsi ty mizerný člověčku, že cizí služebníky soudíš, ovšem*
43 *potupuješ?*

44 *Vyvrz pokrytce břevno z oka svého, potom budeš vymítati mrvu, z oka jiných Církvi*
45 *Křesťanských, spatříš-li ji, a jsi-li k tomu od Boha povolán.*

46 *Nejprv sebe a své náboženství očist' a naprav od bludů mnohých, pro něž ne sama Jednota*
47 *Bratrská, ale mnozí národové ve vši Křesťanské Říši, náboženství tvé opustili, potom jiné*
48 *napravuj ač tě kdo potřebovati bude.*

49 *Nejdivnější pak jest všetečnost toho Scribenta v tom, že v čas pokoje obecného, Politického i*
50 *Církevního, směl takové psání bouřlivé a potupné, proti všechněm pod obojím, tak proti*
51 *vrchnostem, jako i jiným vůbec <V.>, u víře porovnaným, a spokojeným učiniti.*

52 *Hroznět' jest a z srdce bezbožného původ mající, takové zlého umyslu usilování, kteréž v dobrém*
53 *a ctném srdci nikdá se nezplozuje, než v tom kteréž ďábel duch rotniční, jako onoho Jidáše*
54 *naplňuje, skrze něhož znepokojil milé Páně Učedníky, v čas pokojného stolení, když viděl dobrý*
55 *skutek jediné ženy, ku Pánu Krystu prokázaný: Podobně tuto, dobrý a svatý skutek učinil Bůh,*
56 *skrze Vrchnost křesťanskou: když i porovnání při víře křesťanské, i svoboda ku pokojnému*
57 *sloužení Pánu Bohu vedlé daru víry a důvěrnosti svaté způsobena a utvrzena jest: Tento pak*
58 *toho dobrého Božího díla k čemuť užívá? Ale nedát' tobě Bůh v tom usilování zlém a*
59 *nešlechtném prospěchu: Nebo jsme tím ujištěni, že díla kteréž z Boha jest, žádný zkaziti*
60 *nemůže ↑: a že žádný ani v jedinkém Božím vyvoleném, nezkazí víry a důvěrnosti její, ani*
61 *takovými potupnými spisy, ani falešnými divy a zázraky, ani Sofistskými argume[n]ty, ani*

62 žádným jiným způsobem. Dá-li se pak kdo z mrtvol nevděčných, neb strašlivých, (jimž S. Jan
 63 Jezerem, pekelným ohněm, sirou, a smrtí věčnou hrozí) ustrašiti, ovšem od víry a podstaty
 64 spasení, řečmi hánlivými neb i protivenstvími jakýmikoli hnouti, bude známí, že takový byl na
 65 skále vsatý: (o jakýchž Krystus P[án] dí) že takoví na čas toliko věří a v čas pokušení odstupují.
 66 Sic vyvolení Boží pamatují na svou věrnost a při víře udatnou stálost, k níž svatý Pavel pilně
 67 napomíná pravě: ↑Bděte, stůjte u víře, z mužile sobě číňte, a buďte silní: Pamatujíce
 68 na řeč Páně kteráž se musí plniti; ↑Budou vám zlořečiti, a mluvíti všecko zlé o vás lhouce,
 69 pro mne. Nicméně však služebníci Krystovi a věrní pastýři ovec Božích, povinni jsou své
 70 věrnosti v napominání, výstrahách, a potřebných službách, i v posilování lidu Božího při
 71 dověrnosti k Bohu a jeho pravdě dokazovati, Příkladem svatého Petra řkoucího;
 72 ↑Nezanedbámt' vás vždycky napominati, ačkoli již uměli a utvrzení jste v přítomné
 73 pravdě. A svatý Jůdas dí; ↑Nejmilejší, všecku snažnost vynakládaje na to, abych
 74 vám psal o obecném spasení, musil sem psáti vám napomenutí k tomu, abyste statečně bojovali
 75 o víru kteráž <VI.> jest jednou dána svatým. A takovýchť právě věřících
 76 všechněch, Bůh mocí a duchem svým, skrze víru kteráž jest v Krystu Ježíši, ostříhá k spasení.
 77 Dověřujeme se také i vrchnostem Křesťanským, žeť co dobrého podlé Boha, a spravedlivého i
 78 bedlivého uvážení, ke cti a slávě Boží a k vzdělání spasitelnému lidí v Krysta Pána věřících,
 79 jednou stále nařídili, toho k vůli bouřlivým a všetečným lidem, nebudou nikdy rušiti.
 80 Nedbejž tedy nic duše věrná, na ta hanění odsuzování a potupování Šturmová, i toho tajného
 81 jeho fedrovníka, a spisu tak utrhavého původu: máš základ svého spasení nepohnutý, Krysta a
 82 víru v něho, máš Ducha jeho, kterýmž jsi živa u víře Syna Božího, máš slovo jeho, kteréž jest
 83 mocné k spasení, tobě i každému věřícímu, máš Svátosti celé a nepoškvrněné, od Krysta Pána
 84 ustanovené, máš obcování svatých, se všechněmi v obecné Církvi Krystově v los svatých
 85 uvedenými, máš naději života věčného, nezahanbující: falešní svědkové, svým utrhaním
 86 potupováním a odsuzováním do tvého svědomí nemohou ani nahlédnouti, ani ho souditi, ovšem
 87 toho co jest v něm z milosti Boží dobrého, vyprazdňovati a odsuzovati: Nebo↑ spravedlivý
 88 z víry své živ jest. A tak jest chloubá naše i svědectví pravdy nepřemožené, svědomí naše.
 89 Co se pak těch důvodů Šturmových ničemných dotýče, ačkoli na ně dávno od předků
 90 našich a nás náležitá odpověď jest dána, však když se tím od nějakého Řeholníka hnulo, a zase
 91 znovu vzkřísilo, nýbrž v tom Spisu mnoho hanění a utržek nestydatých a lehkovážných
 92 našplichalo, a jako nějaký stok pomyjí, nečistého srdce i jazyka zlého v jedno slilo, kterýmiž
 93 věcmi hloupějším a prostějším mohlo by uškozeno býti, kdyby při těch nářcích a makavých
 94 klamích zpravení a osvícení nebyli.

95 *Z té příčiny, jsouce k tomu přinuceni tím bouřlivým spisem, kterýž se nám nedávno v ruce dostal,*
96 *ty falešné důvody a nářky Šturmovy, a potom i jeho Factora přídavky, před sebe берeme, a s Boží*
97 *pomocí, jejich daremnost a marnost ukážeme, Božím pak slovem mocně a právě toho dovedeme,*
98 *že Jednota naše z Boha jest, a dílo rukou jeho <VII.> a my že sme lidem Božím, jako i jiní*
99 *všickni v Krysta věřící, a svatým jeho slovem se zpravující Křesťané.*

100 *Na to pak samo odpovíme, což se proti nám ze jména píše, a klamavě sčítá: Nebo co o*
101 *Augšpurské Konfessi, jejich spisovatelích, Artykulích i Církvích, spis ten bezbožný a nevážný*
102 *mluví, nepochybné jest že na to ti jichž se tu vlastně dotýče, odpověď náležitou dadí.*

103 *Pokoj Boží přijdiž na všecken lid Boží Křesťanský, a vítěziž Krystus v pravdě své nepřemožené*
104 *vždycky ve všech věřících k věčnému spasení. Amen*

105 *Starší Kněží Jednoty Bratrské*

4.2.3 Transkribovaná předmluva Mumraje

1 *Předmluva.*

2 *Starší Zborníci, z ouzké Rady, k Papíru zasedli: Spis Doktora VÁCLAVA Šturma, šesti*
3 *podstatnými Důvody, že jednota Bratrská z Boha není, až na zřetl (sic) dovodící, s některými*
4 *jinými přídavky pod Pero vzali, a s ním tak zapášeli, až i podle svého zdání svítěživše, Odpovědí*
5 *jakousi nemotornou, hánlivou, utrhavou, a rouhavou zakokrhali <4>, a Pravdou vítězící*
6 *nazvali.*

7 *Pravda vítězící, nápis vzácnej, koho by k čtení nevábil? Četl jsem: našel jsem z Nápisu v Knize*
8 *nic. Spis všecek, všetečností, pejchou, haněním, utrháním, rouháním, podvržením, a*
9 *nestydatými klamy, jako Báchorek krupami vycpanej.*

10 *Klamemliž jste měli, Starší Zborníci, staré i nové vaše bludy hájiti, a zastávati? Mníte-li že <5>*
11 *nás klamem zmámené podvrátíte? Bídníci a nuzníci jste. Na skále upevnění stojíme. Všetečností,*
12 *jako přívalem spadáte, podvržením, jako řekou podrejšvate, pejchou jako větry vějete: než na*
13 *skálu spadáte, skálu podrejšvate, proti skále vějete: slabější, nežli Brány Pekelné, proti té*
14 *Pevnosti neodoláte.*

15 *Kdyby někdo Bratr Kabátník, Bratr Bartoš, neb Bratr Kálef, takovej, a tak makavými <6>,*
16 *tučnými, až i ošklivými klamy prodívanéj Spis vydal, měli byste se všickni, co vás koli j[es]t*
17 *Zborníkův, zač styděti. Toto pak Starší Zborníci, vaší, i všeho Náboženství vašeho, nejvyšší*
18 *Správci, jménem a na místě všech Českéjch a Moravskéjch Zborův, s tak lehkou zbraní, proti*
19 *nepřemožené pravdě vytáhli, tak nemírně mezi Holuby, jako by motovidlem, stříleli: v největší*
20 *o Spasení rozepři <7>, hánlivou lež, vítězící Pravdou přimaškařili, a nemajíce Vápna, na hlinu*
21 *stavěli. Věčná vaše, ó mladší Zborníci! hanba, ovšem nenabytá škoda, že Starší Zborníky, a*
22 *nejvyšší Správce, tak lhavé máte; kteří vás, k věčnému vašemu zahynutí, škodlivě, škodlivým*
23 *klamem krmí.*

24 *A netoliko, než i vás, Pravdu milující Čechové, litují, že jste k své těžké utržce, takové lháře,*
25 *Kališné strany (tak Čechy <8> pod Obojí Zborníci křtili) utrhavé hánce, prvé vždycky pro svou*
26 *bezbožnost, Královskými Mandáty, Snešením Sněmovním, Soudovými Nálezy, i všelijakým*
27 *Právem, z Čech vypověděné Bludaře, k své Konfesi připustili, a tady Bludy jejich, a klamy, na*
28 *se vtáhli. Rouhavá Zborníkův bezbožnost, všemu Světu známá. Dejž Bůh abyšte bludův jejich a*

29 *rouhání, pro vaši s nimi v České <9> Konfesi společnost a druství, oučastní nebyli! poněvadž*
30 *Nocsitur ex socio qui non cognoscitur ex se:*

31 *Byl jsem sic toho oumyslu, ty, vítězící pravdou očepené klamy, prostranějšími odvody svrážeti:*
32 *Ale poněvadž vím, že od vás nazvanej Šturmíř, tu vaší nepřímou, a hrubě křivolakou Odpověď,*
33 *na svou Opálku vzal, bud'te tím jisti, že v brzce, kde nejveseleji v Spisu vašem vejskáte <10>,*
34 *nejbolestněji skonati, a ouve naříkati budete.*

35 *Chtěli jste Zajíce strašiti, uhlídáte, ba i ucejtíte, co jste na sebe všetečně vyštvali. Já za tím*
36 *nestydaté klámy, nevšecky zajisté, než běžně nevržené, kterými jste nepřímou odpověď vycpali,*
37 *všem před očí položím, abyšte ozdobným Nápisem, Vítězíci Pravdy, upřímnějch srdci nemámili,*
38 *než po vlastním Peři, jací jste Ptáci, známí byl*

4.2.4 Způsob vedení polemik a prostředky argumentace

Oba spisy se vyznačují kritikou způsobu argumentování protistrany. Často se důkazy i prostředky argumentace včetně slovníku opakují.

4.2.4.1 Výběr a prezentace autorit a intertextualita

Významným motivem je spor o interpretaci společných autorit např.: *Aj, neuměl tento slavný Doktor rozdílu učiniti, ani mezi poblouzněním, ani mezi časem a časem, ani mezi způsobem tím, v němž někdy člověk, dokud bloudíval, a zase v jakém způsobu jest, po napravení. Jináče Svatí Apoštolé mluvívají o těch věcech, nežli Šturm (XIII.).*

Nejběžnější je argumentace autoritou, v obou případech nejčastěji pasážemi z Písma, B. Bauer uvádí, že jednou z technik konfesijních polemik byly citace z církevních autorit, to se nám jednoznačně potvrdilo.¹⁰⁹

Podobenství ze Starého i Nového zákona vztahují autoři ke **komentovanému dění**: *když ty utrhavé přílepky, právě jako nějaké liščí ocasy spolu svázal* ↑Judyk. 15. 4. *a pochodně zapálené mezi lidmi pokojné* ↑Žalm 74. 7. *rozmetal* (s. CXXXIV.); a snaží se jimi **zdůraznit vlastní postoj**, vyjádřit **odsouzení a znevážení protivníka** nebo **podpořit argument**: *Nad to, zdaliž všeliká hříšnost, neb i poblouzení, jest za důvod z Boha nebyti? však se žádný na svět nerodí svatý, než hříšný. Všickni zajisté od cest Božích pobloudili z přirození svého: pročez* ↑Izaj.¹¹⁰ 55. 9. *jakož Nebe od země, tak cesty lidské od cest Božích rozdílné a vzdálené jsou: bloudil David i tehdyž když v Církvi slavným Prorokem byl: protož říkal,* ↑Žalm 119. 176. *Bloudím jako ovce stracená, hledej Pane služebníka svého: hnedliž proto nebyl z Boha? Zbloudil Petr svatý,* ↑Mat. 26. 34., 75. *když třikrát Pána zapíral, takéliž ho odsoudíš a řekneš, že nebyl z Boha?* (s. XII.-XIII.).

Písmo je užíváno jako nejvyšší autorita a to především v *Pravdě vítězíci*.

Konečný se dále zaštiťuje **dobovými dokumenty Jednoty** (např. s. XC): *v předmluvě Konfesi naší, širší jest zpráva* (s. XXVI.), dále na *Katechismus, Kancionál* (s. XXXV.), *Osvědčení* (s. LX.), nebo na předchozí polemické spisy (Spisy proti Panu Vojtěchovi z Pernštejna s. LXI.) a odpovědi, které Jednota vydávala proti Šturmovi v 16. století (Uberýnus¹¹¹ s. XC.). Účelem odkazování na vlastní produkci je, aby se kdokoli mohl přesvědčit, co Jednota učí. Můžeme v tomto případě mluvit o argumentaci, která se snaží být transparentní, zároveň tím propaguje

¹⁰⁹ BAUER, B.: *Jesuitische Ars retorica*, s. 111.

¹¹⁰ Opravujeme zjevný překlep Izak. na Izaj.

¹¹¹ UBERÝN, Sylvius: *Odpověď na šest důvodův podvodných*. Knihopis č. K16353.

jednotný zde argumentovaný postoj k problematice a připomíná názorovou stálost i kontinuálnost v čase.

V *Pravdě vítězí* se také setkáváme s **kritikou katolických spisů**, které sloužily jako podklady pro argumenty Šturmovi i dalším autorům z konvolutu: *a v knihách Učitelů Římských kterýchž tam cituje v hojnosti, takové bludy viděti* (s. XXIX.). Texty **katolických autorit**, nejčastěji Augustina, poté užívá k podpoře vlastních argumentů a snaží se **usvědčit protivníka z neznalosti a omylu** (např. s. LXX.).

Strategie intertextových odkazů argumentace je u Kotvy obdobná, tedy podpořit vlastní argumenty a usvědčit protivníka z omylu. Avšak můžeme říct, že jich nacházíme méně co do počtu i rozmanitosti než Konečného. Pro obhajobu vlastního postoje užívá církevní Otce i jiné katolické autority například akta jednotlivých koncilů (s. 17, 22), nebo Baroniovy církevní dějiny, ty cituje úplně nejčastěji, a soudobé katolické autority – Roberta Bellarmina a Georga de Valencia, představitele kontroverzní teologie, nebo Index katolickou církví zakázaných knih.¹¹²

Důležitou argumentační linií Kotvova textu je samozřejmě **obhajoba Šturmova** spisu proti Bratrům¹¹³ a autorů textů z Konečným napadaného konvolutu: *Ale i na tu vám Šturem Odpovědi ústa zacpal, že jste jako Myši před Kocourem umkli, a on Vítěz nad vámi bohobojnej život skončil* (s. 12).

Pokud odkazuje v *Mumraji* na bratrské tisky, slouží mu pouze k potvrzení argumentů proti Jednotě. *Česká konfese*¹¹⁴ jako soudobý dokument je pak užita pro oslovení čtenářů přijímajících podobojí a nepatřících k Jednotě, a to k **varování** (M, ř. 24–30).

Zajímavým intertextovým argumentačním prostředkem může být odkaz na *Kroniku českou o životech Biskupů římských* (s. XLVIII.)¹¹⁵, který Konečnému slouží jako podklad pro jeho argumenty k danému tématu. Kotva (s. 37) reaguje posměšným tónem, že žádná taková česká kronika neexistuje. Otázkou je proč, buď ji tedy skutečně neznal, což je zvláštní, protože exemplářů v českých katolických knihovnách se dochovalo poměrně dost, nebo ji schválně zamlčuje, protože jejím autorem byl nekatolík (Robert Barnes), v tom případě by šlo o persvazivní strategii směřovanou k publiku. Konečný dokonce uvádí odkaz na její latinský originál (s. CLXXXIX).

¹¹² Nechal jej poprvé vydat Pavel IV., vycházel 1559–1965.

¹¹³ ŠTURM, V.: *Srovnání*. Srov. ŠTURM, V.: *Krátkej spis*.

¹¹⁴ *Vyznání víry svatě křesťanské všech tří stavů Království českého*. Knihopis č. K01593.

¹¹⁵ BARNES, R.: *Kroniky a životův sepsání nejvrchnějších biskupův Římských* Knihopis č. K00958 (český překlad vytištěn 1565 v Norimberku).

Z literárně historického hlediska je zajímavý intertextový odkaz v *Mumraji* na latinské pořekadlo rozšířené v Evropě zásluhou Erasma Rotterdamského: *nežli Osel, aby na Loutnu hrál* (s. 40/41), je to doklad zdomácnělého humanistického vlivu v Českých zemích.¹¹⁶ Obraz osla hrajícího na loutnu zůstal v kulturním povědomí Evropy i nadále a mnohem později se s ním setkáme v grimmovských pohádkách (*Brémští muzikanti*, *Oslíček*).

4.2.4.2 *Prezentace autorského subjektu*

Autorský subjekt je v celém textu *Pravdy vítězí* reprezentován množným číslem: *odpovědi naší, odpovíme, odpověď dáme, faleš jejich ukážeme. Jednota naše* (s. VIII.), *důvody položíme, dokážeme* (s. IX.) *že bychom nebyli z Boha* (s. XXVIII.), které odpovídá podpisu za předmluvou (PV, ř. 105). Pro obhajování argumentů a zobecnění platnosti tvrzení je také užíváno zvrtné pasivum: *Hned v tomto prvním důvodu Šturmovém vidí se neupřímnost a kličkování* (s. X.). Tematicky se 1. osoba plurálu uplatňuje především v obhajobě Jednoty bratrské: *Nikdá těch slov nevážných žádný člověk, ani nečetl v psáních našich, ani z úst kazatelů našich neslyšel, že bychom tak smyslili.* (s. XXXIII./XXXIV.).

Oproti kolektivnímu přístupu bratrského tisku autorský subjekt *Mumraje* v první osobě jednotného čísla zastupuje autora a jeho názor, bere takto do rukou „spravedlnost“ (M, ř. 35–38), vysvětluje důvod vzniku spisu a konfrontuje se s protivníkem nebo protivníky: *Rád bych viděl, abyšte nětco pověděli, a neselhali* (s. 35), nebo obhajuje Šturma: *Třetí i toto pravím, když tu Knihu pilně čtu, etc., nerozumíte-li, že vás z bludův [...] míní?* (s. 15/16). Pro vysvětlování a argumentování v zastoupení katolické církve je užita první osoba plurálu: *zdaž všickni dobře nevíte, že jsme v poslušnosti Římskejch Biskupův, ne které, a jak jsme chtěli, než kteří, a jak jedni po druhéjch, následovali, spořádali* (s. 63).

4.2.4.3 *Prezentace protivníka*

Hlavní argumentační linií obou spisů je vyrovnání se s opozitní stranou a vymezení se vůči protivníkovi, potažmo jeho zdiskreditování.

Autorský subjekt v pozici vypravěče v obou textech užívá 3. osoby k označení protivníka. V *Pravdě vítězí* je častější singulárový tvar, plurálová forma signalizuje obecné zahrnutí všech

¹¹⁶ KUŤÁKOVÁ, E. – MAREK, V. – ZACHOVÁ, J.: *Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení*. Praha 1994, s. 61.

možných oponentů „takových jako Šturm“. V *Mumraji* jsou protivníci vždy kolektivního rázu (všichni *Zborníci*), tak je užito pouze plurálu. Pro oba spisy je charakteristické přímé oslovení protivníka: *Co chceš míti více Šturme?* (s. XXVI.); *ó nerozumný Doktoře, což jim ctnost za hřích počteš?* (s. XII.); *Protož neslušelo na vás Starší Zborníci tak oumyslně a nestydatě mentyrovati* (s. 14).

Mluvčími katolické církve (zástupce *Římský* (s. CLXIV.) v tomto sporu jsou pro Konečného Václav Šturm (bez ohledu na to, že již byl v době vydání dávno mrtev), autor výtahu ze Šturmových prací, autoři přídavek a vydavatel celého souboru tisků: *i sám Šturm, i compiler někdejší toho spisu* (s. XXVIII.), *Šturm a jeho factor* (s. XXIX.), *Jináče v mnohých věcech sepsal jej Šturm, jináče vydavatel ten, kterýž se honosí dovolením Arcibiskupový[m], a jináče tento všetyčka, kterýž ten krátký spis na malý modum, pro snadnější jeho snad i v krčmách a domích šenkovních místo Katechismu čítání vydal* (s. XLVI./XLVII.).

Vůči všem těmto oponentům se vymezuje a pomocí metafory *nepokojného ducha* (PV, 22–41) je sjednocuje do jedné entity, která také přebírá označení „Šturm“: *Ale tento Šturmovský duch, těžce to nese, a nerad tomu bývá, když kdo z poblouzení vychází, protož to třepe, a na zlou stranu vykládá, a tak jakým tu duchem dýchá patrně se vysvětluje* (s. XIX.); *Tento Římský Dictator vynáší [...] toho ducha Šturmovské[h]o* (s. LXXII.); *Takoví byli onino Logikáři Šturmovi podobní [...] Šturm i jeho tovaryšstvo* (s. LXXIII.). Tento společný jmenovatel získává charakter mluvčího jména využitím shody jména protivníka a původně německého slova *der Sturm*.¹¹⁷ Je to agresivní útočník, který ruší klid. Stejně tak je pro něj užíváno sloveso *šturmovati*¹¹⁸, když je charakterizován jako narušitel obecného dobrého:

Protož Šturme, ani ty jeho náměstku, nešturmuj proti Bohu, proti vrchnosti, usouzení jejich, ani proti Církvi křesťanským pokojným, aby díl tvůj nebyl položen s Luciferem. Ale dí někdo, Však Šturma již není, nevíť on co se stalo Léta 1609 i potom dále. Necht' jest tak: Ale poněvadž tento nový, knihy jeho vydavatel, Šturmem se zastírá, jeho osobu na sebe běře, jeho psáním, proti nám odpor vede, tou příčinou, oběma spolu odpovídáme. Ač nepochybujeme, že kdyby Šturm do těchto časů živ byl, a o tom co se v nich stalo věděl, žeť by již více v žádné šturmování proti svornosti a lásce Křesťanské vydati se nechtěl, ale na věcech takovým sněmem nařízených

¹¹⁷ Z němčiny *der Sturm* – bouře, útok, zvonit na poplach.

¹¹⁸ „Útočiti naž“ NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 30. 6. 2015]. Dostupné z <http://madla.ujc.cas.cz/doklady/detail/doklad-422684>; „bouřiti, šturmovati, náhlý vpád učiniti, dotírat“ NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 30. 6. 2015]. Dostupné z: <http://madla.ujc.cas.cz/doklady/detail/doklad-422704>

i Majestátem Císařským stvrzených by přestal. Protož když tento jeho učedníček, věda o nynějších věcech, o nichž Šturm nevěděl, tak jej na plac vyvodí, jakoby Šturm také o tom vědomost máje, předce proti tomu všemu bouřil a šturmoval, nemalou neúctu tím preceptoru svému činí, když na něj směle to sčítá, že on až posavád i po smrti své, proti lásce a svornosti Křesťanské šturmovati nepřestává: a tak svou drzost a všetečnost pronášeje, skrz to nejen sobě, ale i Šturmovi kapitoly zasluhuje. Nechaž tedy tento mladý Šturmíř a jiní jemu podobní, věci na dobré míře postavených nezdvihají, a pokoje společného neruší (s. LXXXVII./LXXXVIII.).

Konečný přirovnává Šturma a vydavatele jeho spisu k učiteli a žákovi. Tuto posloupnost dokazuje na opakování chyb, které klade jako důkaz omylnosti Šturmovy (s. CCIX.). Obdobně postupuje s autorem dalšího spisu v souboru s pseudonymem Vitolid Poskok, když komentuje oddíl jemu připisovaný: *Poskokovi, i jeho mistru podlé pravdy a slušnosti odpovídáme* (s. CCXIII.).

Obě polemiky užívají několik tematických strategií, jak zdiskreditovat protivníka:

- a) Konečný se snaží dokázat Šturmovo odklonění se od Boha na osobování si autority, která mu nenáleží: *Všetečnost Doktora Šturma [...], že mnohé a nezčíslného počtu lidí bohobojné, jako všetečný Censor, směle Boha odsuzuje, že by z Boha nebyli. Ješto kdo jemu a kdy takový soud poručil, a to ještě nad těmi, kteříž nikdá k jeho Doktorství a učení, zavázáni nebyli a nejsou, ani jeho nepotřebovali a nepotřebují. Nad to, kdy jest nám a jakými důvody k víře posloužil osobě neb o svém náboženství, že z Boha jest: mělť jest to nejprvé ukázati, a potom jiným k té pravdě sloužiti, a neodsuzovati: Nebo víme že soud upřímný o lidech činiti náleží, odsuzovati pak v příčině náboženství, o své újmě, podlé své libosti, a soudem rozumu svého, bez Božího slova, žádnému nesluší a nenáleží (s. X.).*
- b) Konečný také užívá ironizování Šturmova doktorského titulu: *Divná věc, že ten Doktor v subtylných školách býváje, nenaučil se, činiti rozdílu mezi věcí a věcí (s. XXXIII.); Zdalíž nečítal Pisma? (leč byl nějaký nedbalý a ospánlivý Doktor.) (s. XLV.).*
- c) Ve snaze o zesměšnění snižuje Konečný autora spisu pod úroveň schopnosti dětí uvážit argumenty: *Vydavatel Spisu to[h]o, proti Jednotě Bratrské nejzlostněji a nejčastěji na harc vyjíždí, a jako pošetilý, divné šermy tropí: však my těch šermů jeho dětem aby je vysmáli zanechajíce [...] odpovíme. (CXXXIV.).*

- d) Obě strany navzájem se ztotožňují s ďáblovým služebníkem: *Jako pavouk jed sobě sbírá,¹¹⁹ čím by jiné naprznil, a příčiny sobě bera z lidských mdlob a nedokonalostí nějakých, v menších věcech, Triumph před vítězstvím zpívati chce, příkladem ďábelským, kterýž rád prvé než se co zlého stane raduje se: [...] Tak teď užil Šturma, aby se potěšil a poradoval nad tím, jestli kdy v čem dokonale s sebou netrefily* (s. LXXXI.). Podobně: *Zajisté říci mohu, že Satan nad vás hůřeji, a nestoudněji, ač všelike lži Otec, lhát nemůže. Daleko jste Otce vašeho, jenž byl lhářem od počátku, v tom řemesle, převyšili.* (s. 83).
- e) Ve vyjádření k počinu protivníka nacházíme obviňování ze lži, hanění a z neschopnosti vést dobrou argumentaci: *Protož daremně ten nedoučený učitel s širokou řečí se zanáší, a mnoho mluvě, nic k věci nepraví, než toliko v hanění, utrhaní a odsuzování nás i všech Křesťanských Církví podobojích se vydává* (CCXX.); *Žádá-li kdo Dialektickým způsobem, skrze syllogismy, týchž důvodů falešných z refutování poznati* (XC.); *hatle vše spolu, a potom dělá závěrku nač chce a jak chce, jako Sophista a neupřímý člověk* (XI.).
- f) Kotva dokazuje neschopnost protivníků argumentovat a jejich intelektuální nezpůsobilost pomocí urážek: *kdybyšte byli jen s protřelejšíma očima, co se píše, čtli* (52); *nevím čím zapařenou hlavu, neb nevyčesanou kotrbu, majíce, bystrého rozvodu pochopiti nemohli, poshovte maličko, vyčeše* (40/41) *vám Šturmíř hřívu, a vy, k stepilím rozvodům, spůsobnější budete, nežli Osel, aby na Loutnu hrál.*
- g) K označení protivníků využívá Kotva i karikování jejich obecně známého specifického upravování vousů: *Běda vaším širokým Bradám!* (16); *v čemž velikej, a váš do široké Brady vyrostlej rozum převyšující, rozdíl jest* (18) Tato charakteristika bratří je známá i z jiných protibratrských tisků, např. bradatí Kozlové Pikhartští Vejstraha všem věrným Čechům. Obrazový doklad máme dochovaný na titulní grafice Šamotulského kancionálu (1589).

V obou textech nalezneme přímé invektivy různých forem útočící na protivníka. Jsou to jednotlivá označení i bohatá přirovnání s rozmanitou tematikou. U Konečného jsou nejčastější tato:

¹¹⁹ Toto přirovnání je aluze na podobenství o dvojím přístupu k věci: zatímco včela sbírá z květu med, pavouk z něj tvoří jed. K tomuto tématu viz např. katolický teolog Thomas Stapleton. Citováno podle: SDZUI, Reimund, Historische Studien zur Interpretationsmethodologie der frühen Neuzeit, Würzburg 1997. s. 57.

Jednotlivá slova charakterizující specifický negativní rys oponenta vystupují ve funkci urážlivých označení: *posměvač* (XXXI.), *mudráčku* (CXCVIII), *otážečníka* (CCXIX.), *buřiče* (VIII.), *všetýčka* (CC.), *darmotlach* (CCIII.), *nemudrochu* (CCV.) *mudrlant* (CCVII.), přirovnání k Beánovi¹²⁰ (CCVII.). Většina z těchto označení, nebo obdobné přirovnání: *vysvětluje slova Páně křivým svého rozumu motovidlem* (CCIII.); souvisí s prokazovaným nerozumem protivníka, jeho všetečností a jeho intelektuální nedostatečností jako následující pasáž: *Ačkoli sotva dovtípiti se může čtenář, co chtěl pověditi o tom prvním základu, ten mizerný Logikář v textu toho svého utěšeného spisu. Nebo jeho řeč, jakž ji on v své knize položil, ani Grammatická ani Theologická ani Dialektická, ani chutně prostá Česká není, než Srbská nějaká, a neb člověka v mozku natrženého* (CLXX./CLXXI.);

Zajímavá je řada přirovnání, která charakterizují způsob vedení polemiky ze strany oponenta, a to jak nakládá s argumentem: *dělá sobě přístup jako nějaký šermíř k Argumentu* (LII.); jak zjevně lže, protože to, co tvrdí je holý nesmysl: *Tuto Šturm zjevné pravdě odpírá, rovně jako by řekl, že slunce na nebi o poledni nesvítívá* (LIII.); jak soudí bez znalosti argumentačních podkladů: *A tak rovně učinil, jako by soudce, soud a ortel vynášel bez regule právní, a bez základu ortele*. (XCII.). Následující přirovnání umocňuje negativní vztah k protivníkovi na základě obrazu z bible a zároveň je útočník stavěn pod úroveň Jednoty, neboť vysmívající se Goliáš byl také přemožen: *Toho pak posměvače jako Filištýnského Goliáše svobodně a nestoudně vykřikujícího, nechceme v jeho nemoudrosti následovati* (CCXIII.); Polemizující také užívá rozvedeného přirovnání, které se celé vztahuje k pomatení mysli protivníka: *Těmi mašlachy¹²¹ a bludy zmámen jsa, divně křepčí, výská, vynáší se, jiné všecky odsuzuje, a tak sobě nemoudře počíná, jako by se Lulku¹²² napil*. (CCXX.).

V Kotvově spisu se také setkáváme s celou řadou invektiv, některé přechází do výhrůžek, avšak tentokrát nesměřují k náboženským tématům, jako je zatracení duše u Konečného (s. LXX.), ale k fyzickému napadení a fyzickým trestům protivníka: *zasloužili, jako Předkové vaší, vám podobní lháři, v Planýře vymrskání býti, abyšte více klamem lidi nesvodili* (70/71); *To jste sobě Starší Zborníci za Masopustní klam zvolili: měli by jej, aneb raději vás, Řezníci na Kůži vzíti,*

¹²⁰ Podle *Ottova slovníku*. 3. díl, 1890, s. 546-7.: Beanus, česky beán nebo beján, slovo nejasného původu, značilo ve středověku studenta: „jenž zapsán byv na universitě ve společenstvo studentské uveden byl obřady žertovnými, druhdy i hrubými, ano i krutými.“ Někdy se slova beanus užívá vůbec o člověku nedospělém, nedoučeném, nebo nemotorném, nejapném.

¹²¹ Mašlák – durman obecný in: RYSTONOVÁ, I.: *Průvodce lidovými názvy rostlin*. Praha, 2007. Srov. NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 30. 6. 2015]. Dostupné z <http://madla.ujc.cas.cz/doklady/detail/doklad-143917>. Dokládá u Krištofa Haranta - mašlach jako opium, původně turecký výraz, existovalo přísloví: „Jedl jsi mašlach“, jako by řekl: „blázníš“, aneb jakž u nás říkají: „jsi ožralý vyspi se“.

¹²² Lidový název pro rulík zlomocný, který způsobuje dezorientaci a halucinace. In: RYSTONOVÁ, I. Praha, 2007.

a čistě opálati, až by vám, jako lhářům, zuby z hrdla vypršeli. Nebo vyhrožuje, že Jednota dostane další písemnou odpověď, která jimi otřese: *Mine-li vás Řeznická Kůže, nemine, připovídám Šturmíře vašeho opálka* (53/54).

Jednoslovná pojmenování jsou u Kotvy hrubá a směřují k označení lhářů a nedůvěryhodných lidí: *Nuzníci, Bachanti*¹²³, a *Trunkáti jste* (70) *ničemní klamanti, co jste vy lhaví ve Zbořích Predykanti!* (72).

Často se Kotva pouští do hanění Starších Jednoty prostřednictvím různých přirovnání, někdy i rýmovaných: *Mnedle jací jste Mudrci na Olympu, že nevidíte Hvězdy tu?* (67); *Hle Starší Zborníci, přežravši se klamem, Kantora rvou, a všecko z Žaludka, jako by jej na ruby obrátiti, a na plot zavěsiti chtěli, kydají Pffuj, pffuj jdeliž pořád na 181. stránce, ku konci* (81).

4.2.4.4 Presentace adresáta/publika

V obou spisech je jasně vymezeno, na jakou cílovou skupinu jsou zaměřené. V předmluvách jde o běžný jev, o autorovu vymezovací strategii. Autorský subjekt je průvodcem čtenáře a také jej užívá jako přemýšlející autoritu, která je schopna rozhodnout, co je dobré a co špatné např.: *Než každé bedlivej Čtenář, mnohem více v desáté příčině, nežli vy vyčítáte, vidí, a vaším se nestydatým klamům směje* (s. 67).

U Konečného se setkáváme s přímým oslovením: *Upřímný a křesťanský čtenáři* (PV, ř. 1); se zevšeobecnujícím určením: *aby všechněm známé bylo* (s. VIII.); s kladným označením adresátů: *Posudiž toho pilně každý; rozumný křesťanský člověk* (s. LXXII.). Konečný vymezuje pole publika pozitivní motivací a upozorněním, kdo všechno do této skupiny patří, pomocí otázek vyzývá k souhlasu, a tím apeluje na rozumnost čtenáře. *Poněvadž každý rozumný Křesťanský člověk, strany Učení Církevního a Učitelů v Církvi, nejvíce na to hledí, a toho šetří, aby se toho Učení kteréž jest Boží přidržel, a těch Učitelů kteří z Boha jsou; poslouchal* (s. IX.); *Považ tedy pobožný čtenáři, v kterém náboženství jest bezpečněji a potěšeněji živu býti i umřít? v tom-li kde jest vše nejisté, nebezpečné, v pochybnosti postavené, a očekávání muk těžkých pekelných, čili v tom náboženství kde jest jistá, bezpečná a potěšení plná víra, doufání dověrné, naděje nezahanbující, spasení a život věčný v Krystu a jeho zasloužení?* (CXLII.).

U Kotvy můžeme naopak říci, že pole čtenářů je vymezeno na protivníkově straně: *Mladší Zborníci odevřete Okna, aby se vám Zbor na kusy neroztrhal; nebo Starší Zborníci mnoho příliš*

¹²³ U slov „Bachanti“ a „Kopertura“ nemusí jít o autorský úzus, ale chybu sazby.

do něho nalhali (s. 45), *A čeho jste zasloužili, nebožátka Mladé Zborníky klamem krmíce, a k věčnému zatracení zavodíce* (s. 86); dále pak zevšeobecňuje na Čechy, kteří jsou nevinně vtahováni do protivníkových lží: *neviné a Bohobojné Čechy, v vaše proklaté Kacířství, k věčné jejich hanbě, a skáze, obláčeti* (s. 43), srov. (M, ř. 24–30). Z druhé ukázky se nám osvětluje, proč používá oslovení Čechů. Usiluje narušit jednotnost, ke které se hlásí *Česká konfese* všech podobojí způsobou přijímajících.

4.2.4.5 Vybrané argumentační strategie

Oběma polemickými spisy prochází několik významných argumentačních strategií, které se v průběhu textu rozvíjí, nebo opakuji, tím se udržuje soudržnost textu a podporuje se hlavní tematická linie usvědčení protivníka ze lži. Pozorujeme i tendenci k užívání specifických jazykových prostředků.

Už samotné názvy obou tisků jsou příznakové. Titul *Pravda vítězí* odkazuje k poražení předešlých lží a stěžejnímu tématu polemiky, jímž je spor o pravdu. *Mumraj vymaškaranej* popírá pravdivost argumentů Jednoty tím, že je označuje za přestrojenou lež: *To jste sobě Starší Zborníci za Masopustní klam zvolili* (s. 53). Mumrajem je zpodobňováno zakuklení, přestrojení, zakrytí skutečné pravdy¹²⁴: *a kuklu na něm (autor desíti příčin) šítí chcete* (s. 49). *A vítězí pravdou očepené klamy* (s. 9) znázorňují přizdobení a pokrytí lží.¹²⁵

Kotvův *Mumraj* je oproti Konečného *Pravdě vítězí* ucelen do alegorického rámce nalévání klamů do jakýchsi sudů za asistence pomocníků, které autorský subjekt oslovuje jmény a zve je ke společné práci. Nepodařilo se nám dohledat, zda měl na mysli konkrétní osobnosti. Můžeme se domnívat, že odkazuje na některá jména ze soudobých satirických skladeb. Tato strategie by mohla mít funkci podporující ve smyslu, že kdekdo se přidává na stranu autora. *Hola Bratře Korejtko, s Bratrem Žaludem, tím ochotněji* (s. 74); *Bratře Veverko, přístroj dčber neb škopek* (s. 81); *Kdež jest Bratra Augusty Peterka, neb Valouch, Kojetinští Formané, a dobří*

¹²⁴ Mumraj – zakuklení, přestrojení, maškara. NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 30. 6. 2015]. Dostupné z <http://madla.ujc.cas.cz/doklady/detail/doklad-157509>.

¹²⁵ NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 30. 6. 2015]. Dostupné z <http://madla.ujc.cas.cz/doklady/detail/doklad-205581>.

Spěláci, Bratr Samuel, a Bratr Ocásek, již ustali. Medle Peterko, a Valouchu, nalívejte ochotně, abychom Masopustu nezmeškali (s. 61/62).

Tento rámec se propojuje s celou autorskou strategií naplňovat pomyslný objem tekutinou lži. Každá kapitola nese název Desítka: *První Zborníckejch Klamův Desítka* (s. 11). Metaforickým přenesením významu desítkové soustavy je dosahováno úplného možného poražení protivníka. Sto jednotek je z tohoto pohledu vnímáno jako úplnostní míra. Deset krát deset je *Sto nestydatejch klamův*, pojem centnýř byl synonymem pro talent, což byla úplnostní míra, centněř bylo také platidlo, Davidova koruna *vážila talentum neb centněř zlata*.¹²⁶ Desítka bývala zároveň vinná objemová míra - desetina litru, nebo také sud.¹²⁷ Desítek je deset, což je úplná možná míra, je to 100%, stejně tak se v tomto smyslu setkáváme s pojmenováním *centněřská lež*, tedy naprostá. Podobně se tento význam v textu vyskytuje i v označení protivníků *stolháři*, Kotva takto označuje členy Jednoty bratrské.

Lži protivníků jsou hodnoceny jako odporné *špinavé Slivky, a hnojnej Stok všelijaké lži, lsti, podvodu, podvržení, a chytrého, podstatným Důvodům vyhejbání* (s. 85), a proto se v podobě metafory připodobňují k masnotě, které je potřeba nešířit dále po světě: *Bratře Samueli, nalívejme do třetí, však máme z čeho: Než dohlidej, prosím, abychom nepřelili: škoda by bylo, těch tak mastnejch klamův, po Zemi rozlívati*. (35); *Bratře Ocásku postav dobře nálevku, aby když ochotněji nalívati budeme, nesklouzla* (55).

Konečný užívá některých strategií, které Kotva nevyužívá. Snaží se například zdiskreditovat protivníka na základě vyhledání tiskových chyb v oponentově textu: *nemohli nalezti půvału jakéhosi, (měl říci původu)* (s. LXI.). Hodnotí argumenty protistrany za přemožené a tak dovozuje, že vše, co protivník píše, slouží spíše k pochvale Jednoty a k zahanbení protivníka samotného (s. XXXV.). Soubor tisků, na který Konečný reaguje, zahrnoval texty proti všem nekatolíkům v zemi, proto *Pravda vítězí* přenáší částečnou zodpovědnost za úplné poražení oponentů i na utrakvisty nebo luterány, zároveň s tím vytváří dojem, že obhajovaná pozice je mnohem silnější a netýká se jen Jednoty bratrské: *O Augšpurské Konfesí, že by v ní nebylo bezpečno živu býti, ani umříti. Na tuto všetečnou Censuru, nepochybné jest, že odpovídati*

¹²⁶ NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 30. 6. 2015]. Dostupné z <http://madla.ujc.cas.cz/doklady/detail/doklad-18238>.

¹²⁷ NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 30. 6. 2015]. Dostupné z <http://madla.ujc.cas.cz/doklady/detail/doklad-31019>. Srov. <http://madla.ujc.cas.cz/doklady/detail/doklad-31012>.

budou ti, jimž se tu největší potupa děje: i oniť vědí jak pravdy, i také sebe a předků svých zastati (s. CLXVII.).

O úrovni Konečného argumentace, která se snaží být stylově vysokou konfesijní polemikou plnou věroučných argumentů, svědčí strategie poměřování nedostatečnosti protivníkových argumentů na možnosti doložit protivníkovu tvrzení v Písmu: *Necituje ten Doktor Písma svatého žádného, rozuměti, že jest se toho důvodu nikde nedočetl v písmích svatých jakož tak jest, že ta Regule není universalis, to jest veřejná, a ustavičná, a bez výminky časté, a že Pán Bůh k ní všechněch služebníků Církve nezavázal* (s. XXV.).

Některé strategie uplatňují oba texty a také na sebe v tomto směru navazují. Jednou z nich je snaha obrátit protivníkovy argumenty proti němu. Další je se distancování se od protistrany tvrzením, že nebudou používat stejné argumenty, které považují za nepodložené: *Nepůjdemť pak v mém argumentování, podle Sofistie Šturmovy, hledající důvodů v rozumu těla, v domněni, smyšlénkách, podhlídání, přesuzování, utrhaní, potupování, odsuzování, dobrých věcí převrácení, v cizí smysl něččího psaní natahování a oblačení, ani z psaní lidských, z jakýchž základů Šturm své bludné důvody vyžebrať a splácel neplatné: Ale z svědectví Písma svatého, a z pravdy té, kteráž z milosti Boží v nás a při nás jest* (s. XCI.). Jinou strategií je varování protivníka i publika (jak jsme uváděli u výhrůžek v pasáži o prezentaci protivníka), zmíníme ale ještě jedno, které se vyskytuje u Konečného, protože názorně ilustruje dobovou obraznost: *Tento pak nevážný a uštipný člověk, vypustiv ta dobrá slova jeho, položil tato všetečná i bludná, ó Bratří, což jest to odřezancům zhorka příliš zatopená lázeň. Aj jak duch zlosti ohněm pekelným sálající, tajiti se nemohl v tomto člověku! ale hrdino všetečná, kterýž jiné tak směle orteluješ, dostaneliť se té lázně okusiti, věř že tu nebude žertovný a básnivý očištec. Divná pak jest to věc, že nezkusiv ještě té Boží spravedlnosti, a toho hrozného žaláře (jejž nevážně pod jakýmsi žertíčkem, lázní nazývá) smí naříkati Pána Boha, že příliš tu lázeň zatopil: jakoby Pán Bůh větší muky přichystal na bezbožné, než jich zasloužili[...]* (s. LXX.). Zobrazení pekla a očištele má až určité barokní prvky, připomínající například *Věčný pekelný žalář*.¹²⁸

Oba texty užívají biblického podobenství o skále (Matouš 7. 24, 26) a reagují jím na sebe: *nebo jakýž základ takověž stavení bývá, †Které na písku stojí, toť neostojí, které na Krystu skále, a víře v něho založeno jest, toť trvá a zustává na věky* (s. CLXX.); (M. ř. 10–14). Jestli užitím tohoto podobenství navazují na starší texty sporu, nám není známo.

Výraznou strategií je užití *stylu modesti*. Tzv. skromný styl je autorský postup běžný nejen u předmluv. Autor záměrně hodnotí sama sebe jako nepovolaného, ale protože se nenašel nikdo

¹²⁸ MANNI, G. B.: *Věčný pekelný žalář*. Ed. M. Valášek. Brno: Atlantis, 2002.

jiný, kdo by učinil to, co bylo z jeho pohledu potřeba, přispívá aspoň svou troškou. Kotva se zaštiťuje výhružkou, aby se Jednota bála, protože na její spis bude teprve obšírně odpověděno: *Nechci dále, věda že tu váš Šturmíř, silně na vás zašturmuje* (s. 20).

V následující části chceme uvést příklady zajímavých stylistických prostředků užitých v textech pro podporu argumentace:

- A) Synonyma: Argumentace v obou polemikách se často opakuje, proto hlavně u Kotvy pozorujeme užití zajímavých synonym, některá už dnes nejsou běžně používaná: *hrubá lež, tučný klam, picnatý klam*¹²⁹, jiná jsou adaptována z cizích slov: *kteří by vám, vaše Korpertury, jako Kožešník Beraní Kožich, až by se ve Zboře rozlíhalo, vypraskati* (s. 70). Kopertura znamená v italštině přehoz, pokrytí.¹³⁰ Na tomto příkladu je opět zřejmá provázanost prostředků v průběhu celého Kotvova textu, již v titulu se zmiňuje, že klamy budou *odkryté*.
- B) Antiteze: *sladce a s chutí lžete, a předce se neoblízujete; Než hned zase klamem rozedřeným hrdlem mluvíte* (s. 38/39), *Mrzí-li vás ten s Nebe spuštěnej Řetěz, zvěšte se třebas na Provazích, aby vás tak hrubě neškrtilo* (s. 63).
- C) Frazologie: Oba spisy hojně užívají frazeologická spojení: *tak nestoudně ve všecky hambalky lháti* (s. 51);¹³¹ *že vám lež tak hbitě od huby jde, jakoby bičem mrskal? hodíte se s takovou ve Zbořích k svedení hloupého lidu kázati* (s. 58). Na posledním příkladu vidíme, že se Kotva nesnaží o objektivní přeargumentování, ale pouze uráží. Kotvův spis je bohatý např. na různá přirovnání: *jakž vy poručení jeho, na ten smysl, jako Švec krátkou Kůží na Kópyto zubama natahujete* (s. 33/34); *se Kalicha, jako Dračí žluče, štítíli* (s. 34); *bláta k louži přilíváte, k masnému klamu tučnější přidáváte* (s. 36).
- D) Exklamace: *O slepoto, na učitele Křesťanské nenáležitá!* (s. XXXII.).

¹²⁹ NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 30. 6. 2015]. Dostupné z <http://madla.ujc.cas.cz/doklady/detail/doklad-242479>.

¹³⁰ NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 30. 6. 2015]. Dostupné z <http://madla.ujc.cas.cz/doklady/detail/doklad-109644>.

¹³¹ NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 30. 6. 2015]. Dostupné z <http://madla.ujc.cas.cz/doklady/detail/doklad-60254>.

- E) Řečnická otázka: *Cožby v Očistci Svatí, a očištění jsouce, dělali? (s. 57); O mizerný a shnilý, lidských smyšlínek plný, základe! jaké pak stavení a náboženství na tobě založené býti může? (s. CLXXIX).*
- F) Hromadění stejných slov a významů: *Bože! jestli světlo, které jest v vás, tma jest: co pak sama tma, jaká bude? jestli Původové, jestli Starší Správcové jednotyvaší, ještě vás osvěcovati a spravovati mají, tmaví, lhaví, lstiví, podvodní, podvrhliví a chytří jsou: v jakých vy temnostech, bludích, a klamích, jakožto z bludův vylehli, a klamem vykrmeni, vězeti musíte? Běda vám! jestli, tak hanebné klamy, Starších Správcův, pod očima majíce, na jiné prostředky, Smrti Krystovou zjednaného spasení, nepomyšlíte! poněvadž z bludův, a klamův, kterými vás Starší Zborníci přecpali, nevykašlalí, z Nebeského Dědictví, jak svrchu napovědino, vyloučení budete (s. 87–89).*
- G) Metafora: *Našel však dvě (jakž se mu zdálo) veliká a silná Děla proti Bratřím, byt' byly Petardy z vlach jimiž troufal sobě, že Jednotu Bratrskou pojednou všecku rozvrže (s. LXXXIV.); musíte skrz divné, a divně hranaté, bryly hlídati, že čeho nikdež není, neb více nežli jest, vidíte (s. CCII.).*
- H) Aliterace: *Jakž s počátku tento nový Šturmíř bloudil, tak i dále předce bloudí, a blud bludem tvrdí (s. CLI.). I v pasáži s Koulí Danielovou: Ale co pak to za koule Danielovy má ten Kulář (s. CXCIII.); žádný se při nich nepodepsal krom doskočné[h]o Poskoka při těch koulech neforemných (s. CXCV.); Tuto Poskok, skoky potvorné činí, jako straka v brku postřelená (s. CXCVI.).*
- I) Homonymie: *poněvadž Řehol neostříháte, hleděli, aby vám váš Šturmíř vašich širokejch Brad neostříhal, a dokonce břitvou nezholil (s. 44/45).*

Krátce se ještě zmíníme o funkci cizojazyčných pasáží. Užití cizojazyčných citátů, pořekadel, slovních hříček (např.: *Hleďte aby vám ten Kompilátor, nebyl Expilator. (s. 16)*) i termínů (např. „extra ordinariè“ (s. XXV.); „Petitio principij.“ (s. LXXIII.)) zesiluje výpověď a potvrzuje vyřčené argumenty. Platí to v případě obou tisků. U delších úsloví většinou oba autoři uvádějí volný překlad nebo vysvětlení, např.: *Cogitationes posteriores, meliores. To jest: Myšlení poslednější a rozvážlivější, bývají lepší. A snads i české přísloví slýchal. Moudřejší Páni bývají, když se z Sněmu vracejí.“ (s. XIV.).*

Nelze předpokládat, že nepřeloženým latinským pasážím mohl rozumět běžný čtenář. Proto byly zřejmě jako prostředek kontaktu užity k zasažení samotného vzdělaného protivníka. Často se i doktorského titulu dotýkají, jako třeba: *„Turpe est Doctori cum culpa redarguit ipsum.“ (s.*

XXX.). Měly funkci ironizující, zahanbující i napomínající, možná bychom je mohly označit také za bonmot. Mimo jiné tento jev můžeme brát jako běžný prostředek rétorické praxe se specifickou funkcí.

Další jazyk zastupuje jediné řecké slovo v abecedě užitá Kotvou (s. 77), zřejmě má stejnou funkci zesílit a potvrdit platnost vyřčeného jako latinská hesla a zároveň poukázat na autorovu vzdělanost. Následuje po parafrázované pasáži z Nového zákona a dokládá se jím originál slova *užitečné*, které měl říci sv. Pavel v konkrétním kontextu, jež byl užit jako argument.

5 Zhodnocení

Z analýzy jsme zjistili, že hlavní tematickou linií obou polemik pro rozvíjení argumentů je polarita „pravda“ versus „lež“. Hlavní teze jsou pravda na straně polemizujícího, lež na straně protivníkově. Polemiky splňují uvedené signály argumentace v pojetí O. Kleina, jak jsme uvedli v teoretické části. Argumenty vyjadřují postoje hodnotícího rázu, komparují předcházející tvrzení protivníka s postojem polemizujícího, který jednoznačně preferuje svoji stranu sporu. V invektivách se nám potom projevuje i emocionální způsob argumentování. V přímém i nepřímém oslovení adresáta (*Šturma/ Šturmíře, starších zborníků*) i publika (*čtenáře a mladších zborníků*) naplňují texty apelativní komunikační funkci.

Ze strategie můžeme za stěžejní označit potřebu vyjádřit se k situaci bez očekávání odpovědi. Oba polemické spisy usilují o přebití dosavadní argumentace a zamezení druhé straně v dalším pokračování sporu.

Z kontextu jsme vypožorovali sinou persvazivní funkci textů, z expresivity také určitý nátlak a z apelu na publikum jistý „manipulativní“ tón. Když doplníme fakta zjištěná o komunikační strategii do schématu navrženého van Dijkem, může se nám takováto forma polemického spisu, jako jsou naše zkoumané tisky, jevit jako manipulativní:

- a) Oba spisy jsou psány jako reakce, „odpověď“ na předešlý text, mohou být pojaty v dialogickou posloupnost, vlastní text je pak také svým způsobem dialogický v kladení argumentů „Vy tvrdíte – my odpovídáme“, ale o dialog se nejedná, argumenty jsou definitivní a polemika usiluje o přesvědčení protivníka i publika.
- b) Autoři zkoumaných polemických spisů celkově hodnotí vlastní počínání kladně, obhajují se a zároveň o oponentovi (ať už se bavíme úžeji o personalizované náboženské skupině, nebo široce o principech věrouky každé zvlášť) se vyjadřují pouze záporně. Zesměšňují ho, podřívají jeho autoritu. Je tak postaven celý text – makrostruktura – který má čtenáře definitivně přesvědčit o kladném vnímání obhajujícího a záporném postavení oponenta.
- c) Na úrovni tematické sledujeme jasné vymezení principu „my – dobří, neprávem obvinění“, „vy – špatní, neprávem obviňující“ u Konečného, kdežto u Kotvy je princip útočnější: „my dobří“ a „vy jednoznačně špatní“. Celé texty oscilují mezi stranou kladného principu „spaseníhodných“ a záporného principu „zatraceníhodných“, pomocí argumentů definitivního charakteru, kterými jsou tematizovány „pravda“, „lež“, „božské“ a „d’ábelské“, neexistuje nic mezi tím. Čím více negativního se oponentům

dokáže, tím definitivnější je jejich „nezpůsobnost ke spáse“, což je metaforicky znázorněno v Kotvově epickém rámci celého spisu v podobě „dolévání“, „naplnění po okraj“ a „přetékání“ pomyslných sudů, „desítek“, znázorňujících úplnostní dutou míru. Jakmile se odsuzovaná strana pomyslně jako na vahách zhoupne k zemi (k peklu), odsuzující stranu to automaticky vynese blíže k nebi, a tím pádem je argument silnější.

- d) Jednotlivé kapitoly se u obou autorů vždy dělí na tezi oponenta, která je nevysvětlená, vytržená z kontextu, a obhajobu vlastní pozice. U Konečného se sekáváme s propracovanými věroučnými argumenty, několikrát opakovanými v dlouhých pasážích, ukazujícími, proč hodnotit pozici Jednoty jako správnou. Vyvozuje z nich poté nesprávnost pozice katolické církve a personalizuje ji ve Šturmovi, kterého si bere jako oponenta a invektivy směřuje přímo jemu. U Kotvy jsou vysvětlovací pasáže minimalizované, nastavuje strategii implicitních narážek typu „všichni dobří křesťané vědí, kde je pravda“. Mnohem více prostoru naopak věnuje urážkám a ironizování Jednoty. V obou spisech je nicméně užíváno výhružek směřovaných k publiku, které by se mělo podle své moudrosti rozhodnout a přidat na protežovanou stranu, jinak dopadne špatně.
- e) Publikum samo o sobě je hodnoceno jako dosti moudré na to, aby se pod tíhou důkazů postavilo na „správnou“ stranu, a polemizující se staví do role „ochránce“ publika, protože mu ukazuje „pravdu“. Následné jednání publika se předem očekává. Doklady v oddílech prezentace autorského subjektu, publika a protivníka jasně potvrzují naše tvrzení. Zmíníme například velký počet dokola se opakujících stejných tvrzení, posměšky formou slovních hříček, znaky satiry, expresivitu vyjadřovanou u Kotvy hrubými výrazy atp.
- f) Poslední rovinou manipulace zmíněnou van Dijkem jsou obrazové a zvukové prostředky, kterými může manipulující na publikum působit. Našeho případu se to tentokrát netýká, alespoň se přímo, protože nejsou přítomny žádné grafické listy. Ale můžeme odvodit, že barvitý text mohl jistě mít, v období dozrávajícího humanismu a počínajícího baroka, vliv na představivost, některé obrazy týkající se očištění, některá přirovnání v invektivách, metafora ducha nebo alegorie sudů dolévaných mastnotou, mohly mít silný ohlas. A pak texty bývaly v této době předčítány, některé pasáže s charakterem kázání, výhružek nebo modlitby mohly skýtat další rozměr oproti pouhému tichému čtení. Navíc graficky zpracované letáky s podobnou tematikou nebyly ničím neobvyklým, takže publikum znalo vizuální stránku sporu.

Avšak když vezmeme v úvahu náboženské téma sporu, nenacházíme snahu o prospěch polemizujícího a zároveň záměrné poškození protivníka neuvědomujícího si rizika, jako se to děje v současných médiích, na kterých van Dijk manipulační vzorec zkoumá. Budeme uvažovat tedy jen o velmi silné persvazivní funkci, jíž se naplňuje persvazivní komunikační vzorec, který podle J. Stenzela odpovídá polemice a podle A. Sticha publicistickému stylu.

Oba autoři polemik zastávali stanovisko „pravdy“ (jako nejvyšší hodnoty), ve kterou věřili a jako takovou ji také obhajovali. Vycházeli ze stanoviska, že pravda je pouze na jejich straně, a to se snažili dokázat a ovlivnit určené široké publikum. I když jsou oba texty přímo adresovány oponentům, v zásadě působí na třetí osobu tak, jak ji v pojetí publicistického stylu popsal A. Stich: „třetí osoba (individuální nebo kolektivní); bývá to většinou nositel postoje odlišného od postoje autorova (můžeme jej nazvat protivníkem).“¹³² Mohou nastat různé modifikace, jako v našem případě např.: „protivník je jazykově vyjadřován jako adresát – komunikace pak formálně probíhá mezi autorem a protivníkem; ten je však adresátem jen fiktivním, ve skutečnosti je projev adresován jinam, ke skutečnému adresátovi, který zdánlivě stojí mimo komunikační akt a pozoruje ho jakoby zvenčí. Nebo naopak komunikační akt probíhá i jazykově mezi autorem a skutečným adresátem, protivník stojí jakožto 3. osoba zdánlivě mimo, není však součástí obsahu sdělení.“¹³³ Oba texty rozhodně naplňují i *publicistickou osnovu*, „jíž se jednak zajišťuje kontakt mezi autorem a adresátem, jednak uplatňuje hodnocení sdělovaného obsahu a apel na adresáta“.¹³⁴ Toto schéma odpovídá i Stenzelovu trojúhelníku polemického komunikačního vzorce.

¹³² STICH, A.: *Problematika publicistického funkčního stylu a jeho konfrontační studia v rámci slovanských jazyků*. In: *Stylistické studie I*. ÚJČ: Praha 1974, s. 36.

¹³³ Tamtéž, s. 36.

¹³⁴ Tamtéž, s. 36.

6 Závěr

Za použití metody stylistiky, AD a rétoriky jsme zjistili, že bratský tisk je více apologetický, tj. hájí svou věrouku zejména pro publikum ze svých řad, zatímco katolický *Mumraj* je více polemický, tj. ofenzivní, ale cílí na totéž publikum. Také pozorujeme výrazný stylový rozdíl mezi prostředky užívanými zástupci obou stran. *Pravda vítězí* je na první pohled mnohem propracovanější, stylově na vyšší úrovni, pečlivě argumentuje a rozebírá jednotlivé teze. Ač se tyto texty včleňují do dlouhé řady jednoho sporu, rozhodně se nejedná o dílo dialogické. Každá je systematicky uzavřená, neočekává odpověď, znázorňuje „pravdu“ jedné strany, kterou si je autor velmi jistý. Oba texty pracují s „ukončeností“ a „definitivností“, avšak každý trochu jinak. Konečný užívá modliteb a formule Amen, čímž také dokazuje, že „z Boha JB opravdu je“. Kotva pouze potvrzuje linii celého textu, že „JB z Boha není“, závěrečným zvoláním.

Po zhodnocení historického kontextu a nám dostupných informací lze říci, že v prvním případě šlo o stěžejní sebevědomé dílo, které mělo funkci informační, persvazivní a částečně vzdělávací a vyjadřovalo postoj celé Jednoty. Naproti tomu Kotva asi nenapsal text s polemickou funkcí „na objednávku“, vydal ho zřejmě sám ze svého rozhodnutí, aspoň se nám o tom v jeho případě nedochovalo svědectví.

Analýza prezentace komunikačních rolí nám umožňuje zobecnit následující. Ústřední linií polemických spisů je hodnocení vlastní a opozitní strany. Obě strany vždy zastupují jednotlivé věroučné směry. Protivník se v obou přístupech stává negativní postavou, potomkem zla, nepoctivosti, pokrytectví, nerozumu a nekompetentnosti se k danému tématu vyjadřovat. Není ztotožňován s jednou osobou, získává několik pojmenování, je vždy označen a osloven, tak se stává adresátem. Prostřednictvím této strategie se osvětluje přístup druhé strany. Dochází také k oslovení čtenáře, tedy skutečného recipienta a adresáta textu, který zastupuje jakéhokoli příjemce - publikum, kterému se kniha dostane do ruky. Zde se projevuje apelativní funkce textu, která počítá s nějakým zanechaným dojmem na čtenáři a ohlasem z jeho strany. V obou textech zaznívá apel na souhlas se sdělovaným stanoviskem a argumentace má tuto pozici podpořit. U Konečného nemají velmi dobře vyargumentované teze nechat na pochybách věřící z řad Jednoty i jiných konfesí. Zároveň může mít autor ambice působit na věřící ze strany katolických oponentů i oponentů jiných konfesí. Kotva naopak užívá nepropracovaných argumentů vystavených spíše na efektních jazykových invektivách, které se nejvíc zaměřují na publikum z Jednoty, katolické věřící autor jen ujišťuje ve správnosti jejich smýšlení a konání.

Publikum vystupuje v roli stěžejního komunikačního participanta persvaze, v souladu s tím, jak to o publicistickém stylu obecně uvádí A. Stich. Z pohledu CDA, jak ji pojímá van Dijk, rozhodně oba tisky participují na silném persvazivním záměru. Avšak jeho realizace neodpovídá manipulaci kvůli dobovému kontextu a specifickému publiku. Ukázalo se, že na poli náboženských polemik raného novověku nemůžeme mluvit o manipulaci a propagandě v dnešním slova smyslu, a to přesto, že se nám v našich textech podařilo ukázat několik hlavních rysů, které bychom dnes považovali za manipulativní. Rozhodně bylo důležité dostat co nejvíce věřících na svou stranu. Ale to, že šlo o manipulativní a propagandistické texty, bychom mohli říci pouze z pozice, kdy bychom si odmysleli hlubokou duchovní rovinu, která zahrnuje pravdu víry v chápání života a smrti a která v té době zásadně ovlivňovala všechno v každodenním životě jakéhokoli člověka, i když jednotný směr a monopol jediného vyznání byl otřesen. Zkoumané texty tak rozhodně nesplňují podmínku, kterou van Dijk uvádí jako hlavní kontextový rys manipulace, a to že manipulující vždy usiluje o výhodu pro něj samého a svůj záměr bez ohledu na publikum a často na jeho úkor nebo proti jeho vůli a plnému uvědomění si, co se děje. V případě zkoumaných textů jsou autoři vždy o své pravdě přesvědčeni a věří svému záměru, rozhodně nesměřují k tomu, aby publikum poškodili, spíše se jej o své pravdě, která může být z tehdejšího polarizovaného chápání světa („spasení“ versus „zatracení“) pouze jedna, a důležitost jejich záměru (spasit publikum) ospravedlňuje použitím jakýchkoli prostředků. Zajímavé ale je, že jedním ze strategických postupů je protivníka z určité neférové „manipulace“ obvinít, a to užitím urážlivých pojmenování negativně vnímaných rétorických směrů: „logikáři“, „sofisté“, „dialektika“.

Jak silné je téma „pravdy“ v této době, dotvrzuje i užití tohoto slova v názvu bratrského díla, obhajována je zde ta správná *Pravda vítězí*, která se způsobem argumentace snaží vynést „trumf“ nad předcházejícími spisy, svou charakterem stálou a „nepřemoženou“ definitivní pravdou. To také vyvolává nejvíce kritiky, pohrdání a posměchu u Kotvy, metaforou mu je proto „divadlo maskami zakrytých klamů“.

Mumraj svým charakterem připomíná „propagandistickou“ komentářovou publicistiku, používá více invektiv, přirovnání, nechává tvrzení bez argumentu, uvádí, jaké nebezpečí znamenají Bratři pro kohokoli, kdo se s nimi spojí. Struktura textu se přísně drží oponovaného spisu, odkazuje k jednotlivým stránkám, a tím se zdá být jakousi „protirecenzí“. Svým rozsahem, formou kapesního vydání, které bylo šířeno na pro katolickou církev problematických panstvích k podpoře katolické strany, se blíží letákové a pamfletové produkci.

Můžeme se domnívat, že oproti bratrskému rozsáhlému tisku mohlo jít o vysokonákladové vydání.

Jednota bratrská, svým založením ustavující se církev v českém království, byla rozhodně křehčí co do možností obhájení pravdy než katolická církev, která měla dlouhověkou autoritu a oporu v panovnické politice. Pro Jednotu bratrskou bylo proto mnohem důležitější se proti katolické církvi vymezit a obhajovat svá stanoviska. Katolický spis je naopak suverénnější a mnohem více pohrdá „nicotnou předem zatracenou stranou“. Oba postupy jsou zřejmé z volby úrovně stylových prostředků.

Komplexnější využití metody AD by nám mohla přinést znalost reakce publika na dané texty, avšak nemáme doklady k jakému publiku, v jakém rozsahu se texty dostaly a zda na něj měly nějaký vliv.

Naše práce otevírá další možné směry zkoumání. Zajímavé by bylo sledovat, jak se míra publicistické funkce uplatňuje v předchozích polemických spisech z této linie sporů, jaká byla úroveň předešlých bratrských reakcí, nebo kam dál tento konkrétní spor směřoval a jestli se měnila charakteristika textů. Dalším možným směrem by mohlo být využití zkoumaných textů jako materiálu k tématu konfesionalizace jazyka.

7 Seznam literatury

7.1 Analyzované prameny

KONEČNÝ, Matouš: *Pravda vítězí. To gest, Odpověď přímá, na Spis hánlivý, proti Jednotě Bratrské i proti jiným Církvím Evangelistským, z rozličných psaní prvnějších, jakž Šturmových, tak i jiných, v nově Léta, 1613 shromážděný, a pokoutně vydaný, od nějakého utrhače a ruhače pravdy Evangelium Krystova*. Kralice 1614. Knihopis č. K04283.

KOTVA z Freyfeldu, Jan Ctibor: *Mumraj Zbornické Pravdy vymaškařenej. To jest: Sto nestydatých klamův, které Starší Zborníci Pravdou zastřeli, odkrytejh a na světlo vyvedenejh*. Praha 1615. Knihopis č. K04362.

7.2 Ostatní zmiňované prameny

BARNES, Robert: *Kroniky a životův sepsání nejvrchnějších biskupův Římských jináč Papežův*, Norimberk 1565. Knihopis č. K00958.

BROSIUS, Václav (Vitolid POSKOK): *Koule Danielova*, Litomyšl 1589. Knihopis č. K01302.

BROSIUS, Václav: *Šest důvodů pěkných a krátkých, ale však podstatných, kterými se prokazuje, že Jednota Bratří Boleslavských z Boha není a žádný v ní spasen býti nemůže*, Andreas Graudenc: Litomyšl, 1591. Knihopis č. K01305.

Dialogus, v kterémž Čech s Pikhartem rozmlívá, že sú se Bratří Valdenští všetečně a škodlivě od obů stran oddělili, Praha 1515. Knihopis č. K04273.

KONIÁŠ, Antonín: *Clavis haeresim claudens et aperiens. Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající...*, Hradec Králové 1729. Knihopis č. K04286.

z VODŇAN, Jan: *Proti bludným a potupeným Artikulům pikhartským... Traktát*, Plzeň 1510, Knihopis č. K03483.

ŠTURM, Václav: *Srovnání víry a Učení Bratří starších*. Litomyšl 1582. Knihopis č. K16009.

ŠTURM, Václav: *Krátkej spis o jednotě Bratří Waldenských jestliže z Boha jest*. Praha 1585. Knihopis č. K16008.

ŠTURM, Václav: *Srovnání víry a učení Bratří starších, kteří sami sebe zákona Kristova a jiní je Valdenskými a Boleslavskými jinak Pikharty jmenují*, Litomyšl 1582. Knihopis č. K16009.

UBERÝN, Sylvius: *Odpověď na šest důvodův podvodných od jakéhosi Doktora Václava Šturma z Tejna Dobrohostova, sepsaná od Sylvia Uberýna*. Praha 1587. Knihopis č. K16353.

Vyznání víry svaté křesťanské všech tří stavů Království českého k Kšaftu Těla a Krve Páně Jezukrista se přiznávajících a pod obojí přijímajících, s. l. 1608. Knihopis č. K01593.

7.3 Sekundární literatura

BARNER, Wilfried: *Barockrhetorik; Untersuchungen zu ihren geschichtlichen Grundlagen*. Tübingen, 2002.

BAUER, Barbara: *Jesuitische >ars rhetorica< im Zeitalter der Glaubenskämpfe*. Frankfurt am Main, 1986.

BEDŘICH, Martin: *Václav Šturm: Jezuitský mistr polemik*. A2 2006, č. 45. Dostupné online: <http://www.advojka.cz/archiv/2006/45/vaclav-sturm> (březen 2015).

BIDLO, Jaroslav: *Jednota bratrská v prvním vyhnanství I-IV*, Praha 1900-1932.

BOHATCOVÁ, Mirjam: *Předmluva v českých předbělohorských tiscích*. In: ŠMAHEL, F. (ed.) *Knihotisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*. Academia: Praha 1970, s. 83–106.

BORITZKOVÁ, Marika: *Mecenáši Daniela Adama z Veleslavína*. Diplomová práce (2009), FF UK Praha.

ČECHOVÁ, Marie – KRČMOVÁ, Marie – MINÁŘOVÁ, Eva: *Současná stylistika*. Praha: NLN, 2008.

ČORNEJOVÁ, Ivana: *Jezuitské školství a Jan Amos Komenský*. In: sborník *Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému*, edd. J. Pešková, J. Cach, M. Svatoš. Praha: Karolinum, 1991, s. 74–86.

van DIJK, Teun A.: *Discourse and power*. Palgrave Macmillan: New York, 2008.

van DIJK, Teun A. (ed.): *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. Volume I; Discourse as Structure and Process*. London, 1997.

van DIJK, Teun A.: *Introduction*. In: *Discourse and literature*. Ed. T. A. van Dijk. Amsterdam 1985, s. 3–10. Dostupné online: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10594512> (březen 2015).

van DIJK, Teun A.: *The Study of Discourse*. In: *Discourse as Structure and Process*. London, 1997.

ENKVIST, Nils Erik: *Text and discourse linguistic, rhetoric, and stylistic*. In: *Discourse and literature*. Ed. T. A. van Dijk. Amsterdam 1985, s. 11–38. Dostupné online: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10594512> (březen 2015).

FAIRCLOUGH, Norman: *Analysing Discourse, Textual analysis for social research*. New York, 2003.

FIDLEROVÁ, Alena (ed.) a kol.: *Františku nebeský, vyslanče přesmořský: podoby úcty k sv. Františku Xaverskému v českých textech 17. a 18. století*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2010.

FIX, Ula – GARD, Andreas – KNAPPE, Joachim (edd.): *Rhetorik und Stilistik / Rhetoric and Stylistics*. Band 1, 2 / Volume 1, 2. (Handbooks of Linguistics and Communication Science / Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft). Berlin, 2009, 2010.

HREJSA, Ferdinand: *Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny*, Praha, 1912.

JUST, Jiří (ed.): *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610 – 1618: hned jsem k Vám dnes naschválí poslika svého vypravil*. Praha: Scriptorium, 2011.

JUST, Jiří: 9. 7. 1609 - *Rudolfův majestát: světla a stíny náboženské svobody*. Praha: Havran, 2009.

KELEN, Christopher: *An introduction to rhetorical terms*. Tirril, 2007. Dostupné online: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10567335> (březen 2015).

KLEIN, Ondřej: *Argumentace v komunikaci; Průzkum komunikačního pojetí argumentu*. Praha: FFUK, 2007.

KNAPPE, Joachim: *Allgemeine Rhetorik; Stationen der Theoriegeschichte*. Stuttgart: Reclam, 2000.

KRAUS, Jiří: *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia, 1998.

KUBIŠTA, Albert: *Die kontroverstheologische Literatur in den Böhmischen Land an der Wende des XVI. und XVII. Jahrhunderts*. Diss. Eberhard-Karls Universität Tübingen 2006 (připravována k tisku).

KUBIŠTA, Albert: *Jednota bratrská jako terč konfesijních polemik*. In: *Unitas Fratrum 1457–2007: Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén*. Ed. M. Wernisch. Studie a texty ETF č. 15 (2009/2), s. 3–14.

KUBIŠTA, Albert: *Konfesijní polemika – málo využívaný pramen k dějinám konfesionalizace*. In: *Opera historika* 11, 2006, s. 389–408.

LANHAM, Richard A.: *A handlist of rhetorical terms*. Berkeley, 1991.

LAPLANCHE, François: *Kontroversen und Dialoge zwischen Katholiken und Protestanten*, in: *Geschichte des Christentums 8. Die Zeit der Konfessionen (1520-1620/30)*. Ed. H. Smolinsky. Freiburg, 1992, s. 330–355.

LAUSBERG, Heinrich: *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. München: Hueber, 1960.

LEECH, G.: *Stylistics*. In: *Discourse and literature*. Ed. T. A. van Dijk. Amsterdam, 1985, s. 39, 45. Dostupné online: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10594512> (březen 2015).

MOLNÁR, Amedeo: *Boleslavští bratři*. Praha: Komenského evangelická fakulta bohoslovecká, 1952.

MÜLLER, Joseph Theodor: *Geschichte der böhmischen Brüder*. Band III. Herrnhut, 1931.

PLETT, H.F.: *Rhetoric*. In: *Discourse and literature*. Ed. T. A. van Dijk. Amsterdam 1985, s. 60–62. Dostupné online: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10594512> (březen 2015).

PLETT, Heinrich F.: *Einführung in die rhetorische Textanalyse*. Buske: Hamburg, 2001.

RAMAGE, John – CALLAWAY, Michael – CLARY-LEMON, Jennifer – WAGGONER, Zachary: *Argument in composition*. West Lafayette, 2009.

ŘÍČAN, Rudolf a kol.: *Jednota bratrská 1457–1957*. Sborník k pětistému výročí založení. Praha, 1956.

ŘÍČAN, Rudolf. a kol. (edd.): *Čtyři vyznání. Vyznání augsburské, bratrské, helvetské a české se čtyřmi vyznáními staré církve a se čtyřmi články pražskými*. Praha, 1951,

ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*. Kalich: Praha 1957.

SDZUIJ, Reimund, *Historische Studien zur Interpretationsmethodologie der frühen Neuzeit*. Würzburg, 1997.

SCHLEICH, S. P.: *Polemik*. In: MÜLLER, J. D. (ed.): *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft* 3. De Gruyter: Berlin/New York, 2003,

STENZEL, Jürgen: *Rhetorischer Manichäismus : Vorschläge zu einer Theorie der Polemik*. In: ed. A. Schöne. *Kontroversen alte und neue*. Akten des VII. Internationalen Germanistenkongresses 1985, Bd. II, Tübingen 1986, s. 3–11.

STICH, Alexandr: *K textové výstavbě publicistických projevů*. In: F. Havlová, A. Stich, *Stylistické studie I*. Ústav pro jazyk český ČSAV. Praha 1974, s. 55–94.

STICH, Alexandr: *Matouš Konečný a jeho kazatel domovní*. In: *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*. Edd. V. Petrbock, R. Lunga, J. Tydlitát. Sborník příspěvků ze sympozia konaného 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou. Boskovice: Albert, 1999, s. 228–240.

STICH, Alexandr: *Problematika publicistického funkčního stylu a jeho konfrontačního studia v rámci slovanských jazyků*. In: F. Havlová; A. Stich, *Stylistické studie I*. Ústav pro jazyk český ČSAV. Praha 1974, s. 33–54.

ŠKARKA, Antonín: „Pikhartský netopýř“ Brosiova „Ohlášení“ a jeho anonymní polemika. ČMM 55, 1931, s. 58–74.

UHLÍŘOVÁ, Jana: *Vzdělání – charakteristický fenomén Jednoty bratrské*. In: *Unitas Fratrum 1457–2007: Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén*. Ed. M. Wernisch. Studie a texty ETF č. 15 (2009/2), s. 97–108.

URBÁNEK, Rudolf: *Jednota bratrská a vyšší vzdělání až do doby Blahoslavovy*. Příspěvek k 400. výročí narozenin Blahoslavových. Brno: FF MU, 1923.

VÁŠA, Pavel (ed.): *Jan Blahoslav. Pochodně zazžená. Výbor z díla*. Praha, 1949.

VÁVRA, Josef: *Prelát český Jan Ctibor Kotva z Freifeldu*. Časopis katolického duchovenstva, 1901, s. 527–534.

VINTR, Josef: *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*. In: Listy filologické CXXI. 1998, 3–4, s. 341–346.

VYKYPĚLOVÁ, Taťána, *K možnostem vytvoření konfesijně podmíněných variant spisovné češtiny v 16. století*. In: *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 54, 2008, s.171–191.

WALTHER, Gerrit: *Humanismus und Konfession*. In: *Späthumanismus; Studien über das Ende einer kulturhistorischen Epoche*. Edd. N. Hammerstein, G. Walther. s.l.: Wallstein, 2000, s. 113–127.

7.4 Kompendia a databáze

Allgemeine Deutsche Biographie 37 (1894). Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn118757598.html?anchor=adb> (březen 2015).

JELÍNEK, Milan: hesla *Stylistika, Objektivní styly*. In: *Encyklopedický slovník češtiny*. Edd. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Praha: NLN, 2002.

JIREČEK, Josef: *Dějiny literatury české. Díl I, Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku, ve způsobě slovníka životopisného a knihoslovného*. Svazek I a II. Praha, 1875–1876.

KUŤÁKOVÁ, E. – MAREK, V. – ZACHOVÁ, J.: *Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení*. Praha: Svoboda, 1994.

Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 7 svazků. Edd. J. Opelík et al. Praha: Academia, 1985–2008.

Ottův slovník naučný I–XXVIII. Praha 1888–1909. Dostupný online v databázi <https://archive.org> (březen 2015).

RYSTONOVÁ, Ida: *Průvodce lidovými názvy rostlin*. Praha, 2007.

TUMPACH, Josef, PODLAHA, Antonín: *Český slovník bohovědný II*, Praha 1916,

UEDING, Gert (ed.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. 11 svazků. Tübingen, 1992–(poslední svazek: Berlin, 2014).

VLČEK, Jaroslav a kol.: *Dějiny české literatury I*. Praha: SNKLHU, 1960.

VOREL, Petr: *Velké dějiny země Koruny české*. Sv. VII. Praha a Litomyšl: Paseka, 2005.

NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 30. 6. 2015]. Dostupné na <<https://madla.ujc.cas.cz>>.

Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.4.2. [citováno z 30. 6. 2015]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <http://vokabular.ujc.cas.cz>.